

UDK: 82:271.3 (497.6) "1839/1841"
323 (497.6) "1839/1841"

Izvorni naučni rad

KORESPONDENCIJA FRA MARTIN NEDIĆ – LJUDEVIT GAJ 1839.-1841. Prilog proučavanju odjeka ilirskog pokreta u Bosni i Hercegovini

Zoran Grijak,
Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska¹
Zrinka Blažević,
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Republika Hrvatska²

Apstrakt: U radu je istraženo književno i publicističko djelovanje fra Martina Nedića u razdoblju ilirskog pokreta s posebnim osvrtom na teške unutar-nje prilike u Bosni i Hercegovini te odjek ilirskih ideja među bosanskohercegovačkim franjevcima. Analiziraju se Nedićevi dopisi Ilirskim narodnim novinama u Zagrebu i dvije njegove poeme u povodu čijeg je objavljivanja korespondirao s Ljudevitom Gajem u razdoblju od 1839. do 1841. godine.

Ključne riječi: Martin Nedić, Ljudevit Gaj, ilirski pokret, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Habsburška Monarhija, Osmansko Carstvo, korespondencija.

¹ Dr. sc. Zoran Grijak u ovome je prilogu iznio rezultate istraživanja u sklopu znanstvenog projekta *Katolicizam, islam i pravoslavlje u identitetskim procesima u BiH*, (šifra projekta: 019-0190612-0599), provođenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

² Prof. dr. sc. Zrinka Blažević, koja je surađivala je u pripremi ovoga priloga, istraživački se bavi nacionalnoidentifikacijskim ideologijama u sklopu projekta *Triples Confinium – hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu*, koji pri Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu vodi prof. dr. sc. Drago Roksančić (šifra projekta: 130-1300855-08609).

Abstract: This paper researches the literary and publicist work of fr. Martin Nedić in the period of the Illyrian movement paying special attention to the difficult internal conditions in Bosnia and Herzegovina as well as to the reflection of Illyrian ideas among the Bosnian and Herzegovinan Franciscans. The paper analyses Nedić's letters to the Illyrian people's paper in Zagreb and his two poems whose publication was the principal cause for his correspondence with Ljudevit Gaj in the period from 1839 to 1841.

Key words: Martin Nedić, Ljudevit Gaj, Illyrian movement, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Habsburg Monarchy, Ottoman Empire, correspondence

Uvod

Djelovanje fra Martina Nedića u sklopu ilirskog pokreta još uvijek je nedovoljno istraženo, podjednako i iz povijesne i iz književno-povijesne perspektive, premda je on, kao jedan od najistaknutijih sljedbenika Ljudevita Gaja, znatno pridonio širenju ilirskih ideja u Bosni i Hercegovini. To je napose razvidno iz Nedićeve vrlo bogate publicističke djelatnosti, koja predstavlja vrijedno povijesno vrelo za proučavanje političkih, socijalnih i kulturnih prilika u Bosni i Hercegovini i to ne samo za razdoblje ilirskog pokreta nego i za široki vremenski raspon od sredine tridesetih pa sve do početka devedesetih godina 19. stoljeća. U njegovim pak književnim djelima nalazimo odraz reference na politička događanja u Bosni i Hercegovini, a kada je riječ o razdoblju ilirskog pokreta, i njihovu alegorijsku transpoziciju, što od istraživača zahtijeva poznavanje simboličkoga repertoara ilirskog pokreta, posebice kada je riječ o tvorbi i projekciji nacionalnog i povijesnog identiteta.

Tema ovoga rada bit će analiza Nedićeva doprinosa književnosti i publicistici ilirskoga pokreta, ali ne u cijelosti, nego u relativno kratkom razdoblju, omeđenom njegovim dvjema poemama: *Razgovor koga vile ilirkinje imadoše u pramalitje 1835. godine* i *Razgovor koga vile ilirkinje imadoše u pramalitje 1841.* te njegovom korespondencijom s Ljudevitom Gajem u razdoblju od 1839. do 1841., najuže povezanom s rukopisima spomenutih poema i problemima vezanim uz njihovo objavljivanje.

Najprije će biti razmotren širi povijesni kontekst u kojem nastaju Nedićevi *Razgovori*. S tim u vezi analizirat će se političke prilike u Bosni i Hercegovini, uglav-

nom na temelju povijesnih djela čiji su autori istaknuti bosanski franjevci te na osnovu Nedićevih dopisa iz Bosne, tiskanih u *Ilirskim narodnim novinama* u Zagrebu. Također će se razmotriti uzroci vrlo proturječnoga odnosa bosanskih franjevaca prema ilirskom pokretu, koji se odvijao u ozračju hrvatskog narodnog preporoda.³ Pokušat će se pronaći i odgovor na pitanje zašto ima tako malo izvora kojima možemo dokumentirati izravne veze između fra Martina Nedića, kao “prvoga Ilira Bosne” i Ljudevita Gaja, kao rodonačelnika ilirskog pokreta. To se napose očitovalo u činjenici da Gaj nije odgovorio niti na jedno od četiri Nedićeva pisma vezana uz publiciranje *Razgovora*. Na kraju će se komparativno analizirati sadržaj dviju Nedićevih poema *Razgovora*, iz 1835. i 1841., čija je latinska transkripcija prvi put popraćena prijevodom na hrvatski jezik, kritičkim znanstvenim aparatom, komparativnom analizom dviju poema te interpretacijom njihovih formalnih, sadržajnih i simboličko-političkih značajki, uvrštena kao prilog ovome radu.

I. Fra Martin Nedić – prvi “Ilir” Bosne

U analizi Nedićeva odnosa prema ilirizmu ponajprije treba upozoriti na njegov prvi mladenački doticaj s Gajevim idejama te na zapise suvremenika o snažnome i neizbrisivom dojmu koji su one na njega ostavile tijekom cijeloga života. Fra Bono Nedić,⁴ biograf i nećak fra Martina Nedića, upozorio je da se M. Nedić upoznao s

³ O hrvatskom narodnom preporodu postoji vrlo obimna bibliografija, te je stoga ovdje moguće upozoriti samo na nekoliko važnijih djela. Vidi: Đuro Šurmin, *Hrvatski preporod*, I.-II., Zagreb, 1903. i 1904.; Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest III. Od godine 1790. do godine 1847.*, Zagreb, 1913.; Franjo Fancev, *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790.-1832.)*, *Građa za povijest književnosti hrvatske JAZU*, Zagreb, 1933., 12; Isti, *Ilirstvo u hrvatskom preporodu*, *Ljetopis JAZU*, Zagreb, 1937., 49.; Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, Zagreb, 1973.; *Hrvatski narodni preporod 1790.-1848. Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta*, (zbornik), gl. urednik Nikša Stančić, Zagreb, 1985.; Suzana Coha, *Poetika i politika Gajeve Danice* (neobjavljeni rukopis doktorske disertacije), Odsjek za kroatistiku, Filozofski fakultet, Zagreb, 2010.

⁴ Bono Dobroslav Nedić (Tolisa, 19. IV. 1841. – 2. I. 1903.), franjevac, hrvatski književnik, sakupljač narodne baštine. Početno školovanje završio je u Tolisi, franjevac je Provincije Bosne Srebrene od 1857. Filozofsko-teološki studij vjerojatno je završio u Italiji. Proučavao je narodno blago svoga zavičaja, pisao kraće priče, povijesne sastave, ali i upute za poljoprivrednike. U siječnju 1894. pokrenuo je list *Žendrag*, najstariji list u Bosanskoj Posavini. *Djela: Dva zarobljenika – događaj iz sedamnaestog vijeka* (1885.), *Baron Josip Filipović s vojskom ulazi u Bosnu godine 1878.* (pjesma, 1887.), *Kratka povijest župe, crkve i samostana toliškog* (1887.), *Uputstvo za gajenje šljiva* (1889.).

radom Ljudevita Gaja još kao klerik, tijekom filozofsko-teološkog studija u Vacu u Ugarskoj (1833.-1835.), te da se oduševio njegovom idejom ilirizma i ostao joj vjerran sve do smrti. Fra Rastislav Drljić⁵ u svojoj je disertaciji fra M. Nedića uvrstio među najznačajnije književnike ilirske epohe. Ustvrdio je da se, osim na političkom polju, ilirizam u Bosni još više odražavao na književnom planu te da je stvorio više književnika zamašnjeg značaja, među kojima su se posebice isticali fra Blaž Josić, fra Martin Nedić, fra Grga Martić i fra Marijan Šunjić.⁶ Pritom je Nedića posebice izdvojio nazvavši ga “prvim ilirom Bosne”.

U pokušaju odgovora na pitanje zašto se u Bosni i Hercegovini ilirski pokret očitovao napose na području kulture, a nije pronašao izraz i u eksplicitnijoj formulaciji političkih ideja, putem različitih programskih brošura i tiskovina, kao primjerice u Hrvatskoj, ponajprije treba upozoriti na činjenicu da se ilirski nacionalni pokret povijesno realizirao poglavito kao kulturno-politički program, napose vezan za književnost i jezik. To se u Bosni i Hercegovini očitovalo još izrazitije, zbog osobitosti stoljećima oblikovanih povijesnih prilika. Naime, osmanski politički sustav nije dopuštao organiziranje na nacionalnoj, nego samo na vjerskoj osnovi, pri čemu su entiteti bile vjerske, a ne etničke zajednice, što je ne samo onemogućavalo bilo kakvo očitovanje nacionalnih ideja i programa nego je nacionalno-integracijskom procesu bosanskohercegovačkih Hrvata u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća dalo izrazito snažno konfesionalno obilježje, po čemu se on razlikovao od nacionalno-integracijskog procesa u Hrvatskoj, u kojem vjerski moment nije imao do te mjere izražen konstitutivni značaj. Pri tome, u objašnjenju fenomena snažne prisutnosti kulturne i vjerske komponente u nacionalno-integracijskom procesu bosanskoherce-

⁵ Rastislav Drljić (Podhum u Klisu, općina Konjic, 8. XII. 1900. – Kiseljak, 14. II. 1976.), franjevac Provincije Bosne Srebrene, hrvatski pisac, povjesničar i publicist. Gimnaziju je završio u Visokom. U samostanu u Kraljevoj Sutjesci položio je 1918. jednostavne zavjete, a svečane zavjete primio je 11. prosinca 1921. u Visokom. Bogosloviju i filozofiju studira u Ljubljani, a za svećenika ga je zaredio vrhbosanski nadbiskup Ivan ev. Šarić 15. kolovoza 1925. u Sarajevu. Kratko vrijeme pastoralno je djelovao u Beogradu (1926.-1929.), dok je pohađao studij slavistike. U Beogradu je s odličnim uspjehom i doktorirao 1929. s temom: *Fra Martin Nedić, prvi ilir Bosne*. Na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Visokom predavao je hrvatski, latinski, ruski i povijest, a njezin direktor bio je od 1947. do 1967. Član je uprave (definitor) Franjevačke provincije Bosne Srebrene od 1952. do 1955. Godine 1973. premješten je u Kiseljak. Svojim priložima surađivao je u publikacijama: *Franjevački vjesnik*, *Kalendar sv. Ante*, *Obzor*, *Hrvatska straža*, *Jugoslavenska pošta*, *Napredak* (časopis i kalendar), *Glasnik sv. Ante*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, *Dobri pastir* (kalendar i glasilo) i *Život*.

⁶ R. Drljić, *Prvi Ilir Bosne fra Martin Nedić 1810.-1895*. Sarajevo, 1940., 13.

govačkih Hrvata svakako treba upozoriti i na opresivnost osmanskog političkog sustava u kojemu su sve do kraja tridesetih godina 19. stoljeća samo sljedbenici islama uživali podanička prava, a kršćani bili samo tolerirani pripadnici Carstva, što je isključivalo bilo kakvu mogućnost njihova eksplicitnijeg nacionalno-političkog profiliranja i djelovanja, odnosno usmjeravalo i ograničavalo njihove nacionalne aspiracije na područje kulturnog djelovanja.

S obzirom na vrlo istaknutu ulogu bosanskog franjevačkog kruga u promociji ideja ilirskog pokreta u Bosni i Hercegovini također treba pokušati pronaći odgovor na pitanje zašto je upravo fra Martin Nedić svojim književnim opusom iz razdoblja ilirizma stekao prestižni naslov “prvoga Ilira Bosne”, kada je među redovnicima Bosne Srebrene bilo i onih koji su možda i znatnije pridonijeli recepciji ilirskih ideja u Bosni, kao što su primjerice fra Marijan Šunjić i još više fra Ivan Frano Jukić. U traženju odgovora na to pitanje treba iznova uputiti na fra R. Drljića, koji je u svojoj disertaciji, uspoređujući Nedića s Jukićem, ustvrdio da je Nedić, unatoč tome što je po širini i dometima svoga djelovanja zaostajao za Jukićem, ipak bio “prvi Ilir Bosne”. Pri tome je kao argument za tu svoju tvrdnju istaknuo značenje Nedićevih lingvističkih i ortografskih rješenja, ocijenivši da je sav njegov pismeni rad, književni, a i historijski, vrijedan proučavanja, jer pruža uvid u razvoj historije jezika i ortografije “u inače šarolikom svijetu Bosne kroz XIX. vijek”.⁷ Spomenutoj tezi R. Drljića može se uputiti prigovor da bi se i Jukićev književno-povijesni i jezično-pravopisni rad mogao vrednovati slično, posebice s obzirom da je Jukić najzaslužniji za prihvaćanje ilirske grafije u Bosni i Hercegovini.⁸ No, ako postoji nešto po čemu je fra R. Drljić

⁷ *Isto*, 13.-14.

⁸ Godine 1844. godine Ivan Frano Jukić najavio je u *Danici ilirskoj* (br. 1) da se odlučio izdati pjesme svoga redovničkog subrata iz Fojnice fra Vice Vicića iz 1785. “glasoshodnim pravopisom” da bi se učeni Slaveni upoznali s “čistim bosanskim jezikom” i da bi se taj jezik proširio po “ovih kraljevinah, kamo još tako snažno dopro ne bijaše”. Kako međutim u Dalmaciji još nije bilo “pismenah (slovah) za knjige novim pravopisom sastavljene”, dogovorio se Jukić s “knjigotiskarom spljetskim” Olivetijem da ih ovaj pribavi iz Venecije s tim da će Jukić tom grafijom tiskati kod njega dva djela. Bio je prvi koji je u Dalmaciji izdao knjigu Gajevim pravopisom (*Pisme razlike* fra Vice Vicića). I u svom članku “Knjižestvo ilirsko”, objavljenom prvi put također 1844. godine u listu *Podunavka* (Beograd), Jukić dosta prostora posvećuje Lj. Gaju i njegovu pravopisu. Za Gaja kaže da je bio prvi koji »na srijedu stupi i kolo od ilirske sloge i knjižestva zavede« (“Knjižestvo ilirsko”, u: Ivan Frano Jukić, *Sabrana djela* sv. I, Sarajevo, 1973., 91.). U širenju ilirske grafije u samoj Bosni najveću je ulogu imalo Jukićevo djelo *Početak pismenstva i Napomena nauka krstjanskoga na službu pučkih učionih u Bosni* (Zagreb, 1848.), jer je to bio bukvar koji se uskoro posve nametnuo franjevačkom školstvu i potisnuo ranijom kujundžićevskom grafijom (prema fra Andriji Kujundžiću, op.

s pravom mogao fra M. Nedića pozicionirati na tako prestižno mjesto u “hijerarhiji” bosanskih iliraca, to bi bila činjenica da je Nedićev književno-povijesni i pjesnički opus nedvojbeno jedan od najizgrađenijih i najusustavljenijih u simboličnom prikazivanju ideja ilirskog pokreta. Pritom treba ponajprije upozoriti na ranije spomenute Nedićeve poeme *Razgovor koga vile ilirkinje imadoše u pramalitje 1835. godine* i *Razgovor koga vile ilirkinje imadoše u pramalitje 1841.*, jer su mu upravo one priskrbile naziv “prvoga Ilira Bosne”.

U tim se poemama snažno odražavaju teške kulturne, vjerske i ekonomske prilike katoličkog pučanstva u Bosni i Hercegovini u vrijeme kada u nju prodiru ilirske ideje, o kojima je Nedić također svjedočio u svojim dopisima iz Bosne. No, ovi su, za razliku od spomenutih poema, vrlo deskriptivni, lišeni simboličnih detalja, svedeni na reducirane opise teške bosanskohercegovačke stvarnosti. Unatoč tome, oni nam pružaju vrijedne spoznaje o stvarnome stanju te je najprije potrebno osvrnuti se na njih, kao i na druge relevantne izvore i literaturu, vezane uz spomenuto razdoblje, jer je tek stjecanjem realnog uvida u povijesne prilike u Bosni i Hercegovini u vrijeme ilirskog pokreta moguće pristupiti analizi njihove alegorijske transpozicije u dvjema poemama Nedićevih *Razgovora*.

II. Političke prilike u Bosni i Hercegovini u vrijeme nastanka Nedićevih dopisa iz Bosne

Na prilike u Bosni i Hercegovini od sredine dvadesetih godina 19. stoljeća snažno su utjecale modernizacijske reforme u Osmanskom Carstvu započete s uvođenjem regularne vojske – *nizama*, od strane sultana Mahmuda II. (1808.-1839.). Međutim, sultanov je nalog da se proglasi *nizam* u BiH naišao na žestok otpor. U ruj-

a.) pisani *Bukvar* (1836) Stjepana Marijanovića. U predgovoru tome djelu Jukić napominje da je ono tiskano novom grafijom i izravno upozorava na to u čemu se nova grafija razlikuje od prethodne: “U ovome izdanju uzet je novi pravopis, od starog samo u slidećih prominah različan: novo: c, ć, č, dj, g, lj, nj, š, ž.; staro: cz, ch, ç, gj, gh, gl, gn, sh, ol, sc, x. (...)” U Fojnici 10. ožujka 1848.” (I. F. Jukić, *Sabrana djela*, sv. I, 94.). O zaslugama Ivan Frana Jukića za uvođenje ilirske grafije u Bosni i Hercegovini vidi: Ivo Pranjković, *Skica za portret Ivana fra Frane Jukića. Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene, Vijenac*, (Zagreb), VIII/2000., br. 167-169. O njegovu književnom i prosvjetnom djelovanju vidi također: Marko Lukenda, *Ivan Franjo Jukić, seine literarische und aufklärerische Tätigkeit*, Zagreb: Pergamena, Beč - Hrvatska katolička misija, 2007., *Ivan fra Franjo Jukić (1818.-1857.)*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 2. lipnja 2007. godine u Zagrebu (uredili: Vine Mihaljević i Ante Selak), Zagreb – Visoko, 2009.

nu 1826. predstavnici 32 kotara u Sarajevu proglasili su vojne reforme nevažecima, što je dovelo do pobune lokalne vlastele u kojoj se za borbu regrutira i kršćansko stanovništvo. U listopadu 1827. gradačački kapetan Husein-beg⁹ – *Zmaj od Bosne* – pozvao je k sebi fra Iliju Starčevića, od koga je prikupljao razne informacije, a vezir Abdurahman-paša se, kako bi osujetio Starčevićovo djelovanje u tom smislu, u veljači 1828. obratio Starčeviću nadređenom apostolskom vikaru¹⁰ biskupu fra Augustinu Miletiću. Zbog neuspjeha u provedbi *nizama* Abdurahman-paša je opozvan u Carigrad i na povratku umoren,¹¹ a na njegovo mjesto 1828. stupio je Ali-Namik-paša. No ni on, dijelom i zbog rata s Ruskim Carstvom, okončanog mirom u Drinopolju 1829., ali prije svega zbog otvorene pobune koju je predvodio Husein-kapetan Gradašćević, nije imao uspjeha. Godine 1831. pred ustanicima je pobjegao u Carigrad, a na njegovo mjesto imenovan je Ibrahim-paša iz Vidina,¹² kojega je do dolaska trebao zastupati stolački kapetan Ali-aga Rizvanbegović Stočević. Osim njega, sultanu

⁹ Vidi opširnije: Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo, 1996.; Husnija Kamberović, *Husein-kapetan Gradašćević (1802.-1834.): Biografija: uz dvjestotu godišnjicu rođenja*, Gradačac, 2002.

¹⁰ Apostolski vikarijat za BiH stvoren je 1735. godine u vrijeme vladavine austrijskog cara Karla VI. Uzrok njegovu osnivanju bila su osmanlijska osvajanja u BiH i progoni katolika, zbog kojih je biskup fra Nikola Olovčić-Ogramić napustio Bosnu i preselio se u Slavoniju. Ni on ni njegovi nasljednici nisu se više vraćali u Bosnu. Zato je Sveta Stolica za BiH uvela jednu novu crkveno-administrativnu tvorbu, u crkvenom pravu poznatu pod imenom “Vicariatus Apostolicus”. Apostolski vikarijat bio je misijsko crkveno područje, gdje crkveni poglavari – *vicarii apostolici* – obavljaju duhovnu vlast i jurisdikciju, ali ne u svoje ime kao pravi hijerarhijski biskupi, nego u ime vrhovnog poglavara crkve – Pape, kao njegovi namjesnici ili zastupnici, jer se na takvu području, radi teških vanjskih i unutarnjih političkih prilika, nije mogla uvesti redovita biskupijska crkvena hijerarhija. Apostolski vikari bili su imenovani naslovnim biskupima, a birani su iz franjevačkog reda. Njihova vlast inače je bila analogna vlasti dijecezanskih biskupa, a često su dobivali i izvanredne ovlasti, no nisu imali časti, prerogative i povlastice redovitih biskupa. Od 1735. do obnove redovite hijerarhije u BiH 1881. bilo je dvanaest bosanskih apostolskih vikara, a posljednji je bio fra Paškal Vuičić od 1866. do 1881. Godine 1846. stvoren je poseban Apostolski vikarijat za Hercegovinu s apostolskim vikarima Rafaelom Barišićem (1846.-1863.), Anđelom Kraljevićem (1864.-1879.) i Paškalom Buconjićem (1880.-1881.). Godine 1852. utemeljena je i Hercegovačka kustodija, koja je 1892. postala franjevačka provincija Uznesenja Marijina. Vidi: Ivan Jablanović, *Apostolski vikari u Bosni i Hercegovini /od god. 1735. do god 1881./*, *Vrhbosna*, Sarajevo, LII/1938., br. 6-7, 128.-135.; br. 8-9, 161.-164.; br. 10., 207.-215.; br. 11., 243.-249.; br. 12., 271.-277.

¹¹ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827-1949*, Banja Luka, 1988, 56.

¹² Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, knjiga 2, Sarajevo, 1999, 930.-934.

je ostao lojalan gatački ajan Smail-aga Čengić, glavna ličnost znamenitog epa *Smrt Smail-age Čengića*, (1846.), hrvatskoga političara, bana i književnika Ivana Mažuranića. U međuvremenu se Ali-aga Rizvanbegović proglasio 24. kolovoza 1831. bosanskim i hercegovačkim namjesnikom te franjevce i narod opomenuo na poslušnost središnjim vlastima. Vojska Husein-kapetana Gradaševića je poražena, a on preko Županje bježi u Osijek. Umro je 1834. u trideset prvoj godini života pod sumnjivim okolnostima u Carigradu, gdje se uputio uz jamstva bečkog dvora zatražiti od sultana oprost. Međutim, nije htio obući nizamsko odijelo, te je osuđen na progonstvo, ali umire prije, vjerojatno od posljedica trovanja. Ali-aga Rizvanbegović dobiva naslov paše i na upravu Hercegovinu, koja je proglašena zasebnim mutesarriflukom.¹³ Međutim, bosanska muslimanska vlastela nastojala je i nadalje opstruirati modernizacijske reforme iz središta Carstva.

Nakon slamanja Gradaševićeva ustanka 1832. u Bosni i Hercegovini je ukinut feudalni sustav nasljednih timarskih posjeda. Godine 1835. ukida se i institucija nasljednih kapetanija i kapetana, a uvodi se nova institucija mutesellima, koji su, kao državni službenici, preuzeli upravne poslove u pojedinim kadilucima. Mnogi bivši kapetani postavljeni su za mutesellime, čime je spašena njihova čast, premda nove funkcije nisu bile nasljedne.¹⁴ Spomenuta sukcesija u obnašanju dužnosti ipak je utjecala na to da je većina bivših kapetana prihvatila promjene bez značajnijeg otpora. No, unatoč tome 1836. pobunilo se nekoliko kapetana, ali su njihovu pobunu ugušile državne jedinice iz Anadolije. Nekoliko aga diglo se opet na oružje iduće godine, a 1840. namjesnik u Travniku morao je privremeno napustiti taj grad pred novom pobunom, koju su također skršile regularne jedinice. Preostali nezadovoljni kapetani, koji nisu bili postavljeni za mutesellime, dići će se još jednom na oružje, u Bosanskoj krajini 1849. godine. U Bosnu i Hercegovinu je 1850. upućen mušir (maršal) Omer-paša Latas, koji je po sultanovu nalogu 1851. ugušio pobunu lokalnih aga i begova i nametnuo reforme.¹⁵ Ali-paša Rizvanbegović još je ranije uhićen u Mostaru te sproveden i pogubljen u Jajcu, pod optužbom da nije uspio uvesti regularnu vojsku i da je svojim postupcima izazvao pobunu. Hercegovina koja je 1833. kao zaseban sandžak izdvojena iz Bosanskog ejaleta i dobila status mutesarrifluka ponovno mu je priključena 1851. godine.¹⁶

¹³ Vidi opširnije: Hamdija Kapidžić, *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*, Sarajevo, 2001.

¹⁴ Ahmed S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878*, Sarajevo, 1983., 20.

¹⁵ Vidi: Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni Hercegovini*, Sarajevo, 1954., 68.-69.; Galib Šljivo, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.*, Sarajevo, 1977., 10.

¹⁶ Vidi: Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. II, Sarajevo, 1915., 133.-145.

Nedićevi dopisi iz Bosne, upućeni *Ilirskim narodnim novinama* u Zagrebu, nastaju u upravo opisanom vrlo složenom povijesnom kontekstu na prijelazu iz tridesetih u četrdesete godine 19. stoljeća. U njima se odražava velika nesigurnost i strepnja kršćanskog stanovništva izolirane Bosne i Hercegovine, koja se javila kao posljedica odbijanja lokalnih aga i begova da odustanu od svojih nasljednih feudalnih privilegija i prihvate modernizacijske reforme središnjih vlasti iz Carigrada, koje su, između ostaloga, imale za cilj približavanje Osmanskog Carstva u zaštiti prava svojih kršćanskih podanika razini građanskih prava dostignutih u zapadnoeuropskim državama. Te su reforme svoj najviši vrhunac dosegle u tzv. *Hatišerifu od Gülhane*¹⁷ od 3. studenoga 1839. sultana Abdul-Medžida I. (1839.-1861.), kojim je započelo razdoblje reformi poznato pod nazivom Tanzimat (*Tanzimati-Hajrije* – povoljna preuređenja). U razdoblju Tanzimata, koje traje sve do proglašenja Ustava Osmanskog Carstva 1876. godine, kršćansko stanovništvo Carstva u pravima je, dijelom formalno, a dijelom stvarno, izjednačeno s muslimanima, dopuštena mu je izgradnja crkava i škola i karitativnih ustanova te priznato pravo svjedočenja na sudu i mnoga druga ranije sasvim nezamisliva prava.

U Bosni i Hercegovini, međutim, do primjene *Hatišerifa od Gülhane* dolazi vrlo postupno, jer su institucije vlasti bile korumpirane i nisu sankcionirale povrede prava nemuslimanskog stanovništva. Lokalni age i begovi kontinuirano su i namjerice zaobilazili odredbe spomenutog *Hatišerifa* te kršili prava i ugrožavali život i imovinu kršćana. Posebice je teška situacija bila uoči njegovih donošenja kada se obnavljaju ranija nastojanja franjevacima da za bosanskohercegovačke katolike ishode pokroviteljstvo i zaštitu habsburškoga dvora, prekinuta nakon svršetka pohoda generala Laudona 1788./1789. na Bosnu i Hercegovinu i Srbiju, odnosno smrti cara Josipa II. 1790. i mira između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije u Svištovu iz 1791. godine. Početkom svibnja 1838. apostolski vikar biskup fra Rafael Barišić napisao je opsežnu spomenicu caru Ferdinandu I. (1835.-1848.) i knezu Metternichu, u kojoj je opisao vrlo teško stanje bosanskohercegovačkih katolika, zamolivši cara da ih “kao svoje sinove” uzme pod zaštitu. Njezinu prihvaćanju u Carigradu uvelike je pridonijela činjenica da se uklapala u reformatorske ideje mladoga sultana Abdul-Medžida I., koji je već sljedeće godine izdao ranije spomenuti *Hatišerif od Gülhane*, kojim se ubuduće zabranjuje napadati tuđi život, imanje i poštenje te se jamstvima i sankcijama za prekršitelje potvrđuju osnovna ljudska prava za sve podanike Osmanskog Carstva, bez obzira na njihovo podrijetlo i vjeroispovijest. Godine 1840.

¹⁷ *Hatišerif* (tur.), sultanov ukaz koji se morao odmah i bezuvjetno izvršiti. *Hatišerif od Gülhane* dobio je naziv prema vanjskim ružinim vrtovima (*gül.* tur., ruža) Topkapı palače u Carigradu, rezidencije sultana.

biskup Barišić je preko bečke kancelarije dobio i ferman iz Carigrada kojim se katolicima u Bosni i Hercegovini ne samo potvrđuju sva prava, a kadijama strogo zabranjuje vjenčavanje katolika, što je do tada bila česta praksa, nego se sveukupno katoličko pučanstvo Bosne i Hercegovine stavlja pod pokroviteljstvo habsburške dinastije. Postignuće ovoga fermama fra Radoslav Glavaš ocijenio je kao jednu od najvećih stečevina što su ih katolici imali poslije Velikoga bečkog rata (1683.-1699.).¹⁸ U znak zahvalnosti, prema zaključku kapitula franjevačke provincije Bosne Srebrene od 1. svibnja 1854., na rođendan austrijskoga cara služile su se posebne mise.

S obzirom na činjenicu da bi opširnija elaboracija spomenutih događaja, veza-nih uz povijesni kontekst u kojem nastaju dopisi fra Martina Nedića *Ilirskim narodnim novinama*, premašila tematske i opsegovne okvire ovoga priloga, napose veza-nog uz publicistički i književni rad fra Martina Nedića u razdoblju ilirskog pokreta, ukratko ćemo se osvrnuti samo na još jedan historiografski relevantan, a nedovoljno istražen problem, naime na odjek ideja ilirskog pokreta u Bosni i Hercegovini, koji je koincidirao s ranije opisanim vrlo turbulentnim događanjima na unutarnjem bosanskohercegovačkom političkom planu. Time će u osnovnim crtama biti naznačen povijesni okvir nužan za razumijevanje sadržaja dopisa koje je fra Martin Nedić slao uredništvu *Ilirskih narodnih novina* u Zagrebu.

III. Odjeci ilirskog pokreta u Bosni i Hercegovini do njegove zabrane 1843. godine

Kada se uzmu u obzir izložene činjenice o teškim materijalnim i društvenim pri-likama u Bosni i Hercegovini tijekom tridesetih godina 19. stoljeća, ne začuđuje da su mnogi bosanskohercegovački franjevci, koji su se školovali u Hrvatskoj i Slavo-niji, oduševljeno prihvatili ilirski program kao osnovu za oslobođenje Bosne i Hercegovine od osmanske vlasti. Međutim, uz oduševljene pobornike ilirski pokret imao je među bosanskim franjevcima i žestoke oponente. Tome je pridonosila činjenica da su nositelji ideja velikosrpske propagande uspjeli kod pojedinih franjevacu stvoriti dojam o identičnosti ciljeva njihova i ilirskoga programa. Tako se godine 1840. jedna grupa mladih bosanskih franjevacu, pristaša ilirskih ideja, koja je u Ugarskoj, preko tamoš-njih Srba, došla pod utjecaj velikosrpske propagande, uputila u Bosnu s namjerom da podignu ustanak radi izbavljenja katoličkog pučanstva od osmanske vlasti. Među nji-ma su bili: Ivan Frano Jukić, Blaž Josić, Jako Baltić, Tomo Kovačević i Nikola Jurić.

¹⁸ Philadelphus Philalethes [Radoslav Glavaš, st.], *Politika bosanskih i hercegovačkih franjevacu u prošlosti i sadašnjosti*, Mostar, 1904., 69.-70.

Opisujući postupak spomenute grupe franjevačkih klerika, Petar Vrankić je upozorio da u općoj atmosferi entuzijazma i uzbuđenja, potaknutoj idejama Ljudevita Gaja, mladim franjevcima, koji su slijepo vjerovali i ilirskim idejama i srpskim agitatorima u Ugarskoj, nije bilo teško “zastraniti”. Po dolasku u Bosnu otkrivaju urotničke planove svojim redovničkim poglavarima, a ovi ih žurno upućuju natrag na studije. Jedino je T. Kovačević pobjegao u Beograd, gdje je prešao na pravoslavlje i postao jedan od glavnih predstavnika srpske propagande u Bosni.¹⁹ Nastojeći umiriti osmanske vlasti i upoznati Beč i Rim s pojedinostima slučaja, apostolski vikar fra Rafael (Rafo) Barišić prijavio ga je bosanskom veziru Mehmedu Vedžihi-paši i austrijskom državnom kancelaru knezu Metternichu, nadajući se da će tim postupkom zaštititi katoličko stanovništvo od mogućih turskih represalija. U Beču, međutim, ni apostolski nuncij,²⁰ ni knez Metternich, s obzirom na malobrojnost i mladenačku prostodušnost “urotnika”, nisu tome pridali veću težinu.²¹ Bosanski vezir također nije pridao veće značenje spomenutom slučaju te stoga nije poduzeo nikakve represivne korake s

¹⁹ “In questo clima di entusiasmo ed effervescenza nazionale non era difficile sbandare. Così nel 1840 un gruppo di studenti bosniaci venne dall’Ungheria per sollevare la popolazione cattolica. Tra questi si trovavano proprio tutti i seguaci di Gaj e del suo movimento illirista, Jukić, Josić, Jurić, Baltić e Kovačević. Questo generoso tentativo poteva soltanto naufragare, ma i giovani “Illiristi della Bosnia” credevano ciecamente alle idee di Gaj e agli agitatori Serbi in Ungheria. Venuti in Bosnia ben presto messi sotto il controllo dei loro superiori e rimandati agli ulteriori studi. Soltanto uno, Tommaso Kovačević, lasciò la Provincia e fuggì a Belgrado, dove, passando all’ortodossia, divenne il principale esponente delle agitazioni serbe in Bosnia”. Petar Vrankić, *La chiesa cattolica nella Bosnia ed Erzegovina al tempo del vescovo fra Raffaele Barišić* (1832-1863), *Università Gregoriana*, Rim, 1984., 91. O istaknutom djelovanju T. Kovačevića u oblikovanju tajne srpske političke propagande i njegovoj ulozi u preinakama statuta tajne srpske organizacije (1849.-1851.), vidi opširnije: Damir Agičić, *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću*, Zagreb, 1994.

²⁰ Od 1836. do 1845. apostolski nuncij u Beču bio je Ludovico Altieri (Rim, 11. VII. 1805. – Albano, 22. IX. 1867.). Zbog Altierijeva profrancuskog raspoloženja austrijska vlada je, koristeći se pravom koje je pripadalo austrijskom caru, 1864. stavila veto na njegov izbor za Papu, što se pokazalo suvišnim, jer on nije ni doživio sljedeće konklave 1878. godine. Vidi o Altierievu djelovanju: Donato Squicciarini, *Nunzi apostolici a Vienna*, Città del Vaticano, 1998., 207.-209.

²¹ “Questo ingenuo tentativo fu scoperto subito dal Governatore ottomano che cominciò a dubitare della fedeltà dei cattolici in Bosnia alla legittima autorità. Mons. Barišić, per calmare il Governo ottomano, denunciò il fatto scrivendo al Visir di Bosnia e al principe Metternich sperando di poter proteggere la popolazione davanti al un’eventuale rappresaglia turca. A Vienna, sia il Nunzio che il principe Metternich non dettero grande peso a queste informa-

tim u vezi. Sve se to događalo u vrlo napetim unutarnjim odnosima u Katoličkoj crkvi u Bosni i Hercegovini, prouzročenoj trvenjima između apostolskog vikara biskupa fra Rafe Barišića i starješinstva franjevačke provincije Bosne Srebrne, uzrokovanih Barišićevim nastojanjima da u apostolski vikarijat uvede hijerarhijski centralizam, karakterističan za redoviti crkveni ustroj. Pod dojmom sukoba s franjevcima Barišić je u postupku franjevačkih klerika, pristaša ideja ilirskog pokreta, vidio nit jedne široke propagande s jasnim idejama jakobinizma i panslavizma, koje je zastupao Ljudevit Gaj. Stoga nije propustio iskoristiti nepromišljeni postupak mladih franjevaca za promicanje svojih argumenata u aktualnom sporu sa starješinstvom provincije Bosne Srebrne, koji se odvijao pred državnim i crkvenim sudbenim instancama u Beču i Rimu, a sa slučajem je bila upoznata i Visoka porta u Carigradu.²² Barišićev je postupak bio motiviran uvjerenjem da bi ilirskim idejama obuzeti bosanski klerici iz Ugarske, koji su ondje također došli u doticaj sa srpskom propagandom, svojim djelovanjem mogli pridonijeti širenju prevratničkih ideja i time ugroziti katolicizam u Bosni i Hercegovini. Fra Julijan Jelenić k tome je upozorio da Barišićevo držanje predstavlja odraz raspoloženja bosanskih franjevaca koji su se školovali u Italiji,²³ za razliku od onih koji su naobrazbu stekli u Hrvatskoj i Ugarskoj: “Talijanski pitomac Barišić skupa sa svojim pristašama, školanim većinom u Talijanskoj (...) da lakše sruši svoje protivnike i poluči svoj cilj u Rimu i u Beču, orisa najcrnijim bojama bosanske oce, koji su svoje škole učili po Hrvatskoj i Ugarskoj, te tih godina na kormilu Bosne Srebre bili. Redodržavnik (provincijal franjevačke provincije Bosne Srebre, op. a..) fra Stijepo Marijanović 1841. bude u Beču optužen, da s nekim franjevcima nastoji u Bosni i Slavoniji dići revoluciju. U tu svrhu da je: 1. urednika zagrebačkih novina (*Novine horvatske* 1835.; od 1836. *Novine ilirske*, op. Z. G.) dra Ljudevita Gaja pozdravio kao osloboditelja Bosne i poglavicu prevrata; 2. pečat austrijskoga cara patvorio i po svojim poslanicima narodu pokazao, da se tako narod lakše digne na ustanak; 3. za tajna pisma izumio i urotnicima priopćio neke znakove; 4. poslao tajnika s još jednim ocem, da u Slavoniji organizira ustanak (...).”²⁴ Na kraju, Barišić je slične optužbe iznio bosanskom namjesni-

zioni, sapendo che sia per l'esiguo numero sia per la loro ingenuità gli eventuali ribelli non potevano procurare un soverchio allarme.” Petar Vrankić, *La chiesa cattolica*, 147., bilj. 210.

²² *Isto*, 91.

²³ Dr. sc. Petar Vrankić je na znanstvenom skupu o fra Martinu Nediću u Tolisi 24. studenog 2010., na kojemu je u sažetom obliku izložen i ovaj prilog, u izlaganju pod naslovom “Udio fra Martina Nedića u tzv. Barišićevoj aferi”, na temelju dosad nekorištenog izvornog arhivskog gradiva osporavao ovu Jelenićevu interpretaciju.

²⁴ J. Jelenić, nav. djelo, 1915., 181.

ku Muhendisu Kamil-paši, što je imalo za posljedicu zabranu ilirskog imena u Bosni i Hercegovini 1843., koja je koincidirala sa zabranom u Hrvatskoj.

Iznijeti podaci svjedoče o iznimnoj složenosti položaja kršćana, a napose katolika u Bosni i Hercegovini o kojima je fra Martin Nedić izvješćivao u *Ilirskim narodnim novinama*. Vrlo konfuzna politička i socijalna situacija, uzrokovana dugotrajnim otpiranjem lokalnih aga i begova modernizacijskim reformama središnjih vlasti, dovede do bezakonja i narušavanja temeljnih ljudskih prava kršćana. Takvu ionako vrlo tešku situaciju dodatno su pogoršavala trvenja među najvišim predstavnicima Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini s dijametralno oprečnim stajalištima apostolskog vikara i vodstva franjevačke provincije Bosne Srebrene prema ilirskom pokretu, koji je, zajedno sa svojim najeminentnijim predstavnicima, zbog svoje slavenske sastavnice koja je mogla ugroziti temelje obaju carstava, Habsburškog i Osmanskoga, na kraju proglašen štetnim u odnosu na zakoniti sustav, podjednako u Bosni i Hercegovini kao i u Hrvatskoj. Veliku ulogu u tome imao je upravo apostolski vikar R. Barišić, koji se pritom rukovodio ponajprije crkvenim razlozima, željom da u apostolski vikarijat uvede hijerarhijski centralizam karakterističan za redoviti crkveni ustroj, a manje nacionalno-političkim nastojanjima, pri čemu su se reperkusije očitovale podjednako na političkom, kao i na crkvenom planu.²⁵ Sve to nalagalo je fra Martinu Nediću izniman oprez, na-

²⁵ Fra Rafo Barišić na kraju je doživio poraz u dugogodišnjoj aferi koja se veže uz njegovo ime. Tijekom sukoba s bosanskim franjevcima, koji se najočitije manifestirao oko nadležstva u crkvenoj upravi, neko je vrijeme izbivao iz Bosne (1842.-1846.). Godine 1842. imenovan je vizitatorom Barske nadbiskupije, kojom je nakratko i upravljao (1842.-1844.). Godine 1846. sklonio se u Hercegovinu, gdje je 1847. imenovan prvim vikarom apostolskog vikarijata za Hercegovinu. Uz pomoć nekih hercegovačkih franjevaca, napose Nikole Kordića i Anđela Kraljevića, uspio je 1847. dobiti dopuštenje Ali-paše Rizvanbegovića da izgradi biskupsku rezidenciju u Mostaru. Inače, Ali-paša Rizvanbegović je od 1832. na čelu posebnog hercegovačkog vilajeta, pa njegovu pomoć Barišiću i hercegovačkim franjevcima treba promatrati i u kontekstu nastojanja za učvršćivanjem vlastitih pozicija u vilajetu. To je bio vrlo važan događaj za Hercegovinu, jer se katolici, nakon što je Ali-paša Stočević 1841. prognao oko tristo obitelji, počinju vraćati u Mostar, u kojem je tada bilo samo 12 katoličkih obitelji. Uz biskupiju franjevci već sljedeće godine grade Katoličku učionicu, prvu hrvatsku školu u Hercegovini. Do 1851. R. Barišić je bio nastanjen u Seonici, a zatim u Mostaru. U Rimu je isposlovaio odobrenje da se dismembracijom od franjevačke provincije Bosne Srebrene 1852. osnuje posebna franjevačka kustodija za Hercegovinu, koja 1892. postaje provincija Uznesenja Marijina. Nastavio se baviti i spisateljskim radom koji je započeo još u vrijeme studija u Italiji. (*Conclusiones ex universa philosophia selectae*, Taurini, 1821. – *Theses ex theologia selectae*, Taurini, 1822.). Preveo je s talijanskoga i u Rimu objavio molitvenik *Paša duhovna* (1842.). Ponovno je 1842. u Rimu dao tiskati Kneževićevu redakciju lekcionara *Pistole i*

pose kada je riječ o zaštiti identiteta, prilikom publiciranja njegovih članaka u *Ilirskim narodnim novinama*. No, o tome više u samom osvrtu na članke fra M. Nedića u spomenutom ilirskom glasilu.

IV. Članci fra Martina Nedića u Ilirskim narodnim novinama (1838.-1841.)

Prije osvrta na članke fra Martina Nedića u *Ilirskim narodnim novinama* potrebno je upozoriti na dvije činjenice. Prva i najvažnija je upravo spomenuta okolnost da su i austrougarske i osmanske vlasti ilirske ideje smatrale potencijalnom opasnošću za temeljne državne interese, držeći da bi ilirizam, dolaskom u vezu s ruskim panslavizmom preko Srbije i Crne Gore, mogao zaprijetiti opstanku obaju carstava. Stoga su Nedićevi članci nepotpisani, a autorstvo je naknadno utvrđeno. Druga podjednako važna činjenica je da se, kada je riječ o franjevačkim dopisima ilirskim glasilima u Zagrebu, najčešće nije radilo o spontanim dopisima, nego su postojale ranije uspostavljene veze između franjevaca koji su iz Bosne i Hercegovine slali svoje dopise uredništvu *Danice ilirske* i *Ilirskih narodnih novina*, uspostavljene tijekom njihova školovanja u Ugarskoj te Hrvatskoj i Slavoniji, a napose za njihova boravka u Zagrebu. S tim u vezi hrvatski književni povjesničar Đuro Šurmin je ustvrdio: “Boš-

evangjelja (1639.) fra Ivana Bandulovića. U rukopisu je ostavio nabožni spis *Marijin mjesec* te prijevode *Filotea* Franje Saleškoga i *Tumačenje evandjelja za sve nedilje u godini* Jeana Craseta. Polemičkim spisom *Obrana pravovjernoga i pravoslavnoga iliti rimo-katoličkoga sveštenstva i naroda u Hercegovini turskoj* odgovorio je na pisanje arhimandrita i mostarskog paroha Joanikija Pamučine u *Srpsko-dalmatinskom magazinu* 1851. godine. Budući da je spis objavljen bez Barišićeva imena, autorstvo se pripisivalo i Marku Kalamutu. O R. Barišiću vidi: opširnije M. Kalamut, Biskup Rafo Barišić, *Zagrebački katolički list*, 1863., br. 39, 309.-311.; *Borenje Države Bosne Srebrenite s Biskupom G. Rafom Barišićem* (rukopis, *Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu* (dalje: *NSK*) R 3917, Radoslav Glavaš, st., *Život i rad fra Rafe Barišića naslovnoga biskupa azotskoga i apoštolskog nemjestnika u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 1900.; Julijan Jelenić, *Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, Zagreb, 1925., 21.-30.; Miroslav Premrou, “Serie documentata dei vicari apostolici di Bosnia ed Erzegovina 1735-1881”, *Archivum Franciscanum historicum*, Firenca, 21 (1928.), 346.-361.; 580.-590.; Ilija Kecmanović, *Barišićeva afera. Prilog proučavanju istorije Bosne i Hercegovine u prvoj polovini XIX. vijeka*, Sarajevo, 1954., Petar Vrankić, *La chiesa cattolica nella Bosnia ed Erzegovina al tempo del vescovo fra Raffaele Barišić (1832-1863)*, Università Gregoriana, Rim, 1984., Andrija Stjepan Nikić, *La separazione dei francescani nati in Erzegovina dalla Provincia di Bosnia e l'istituzione della loro custodia*, Rim, 1979.; *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb, 1983., 471.-472.

njaci koji su htjeli biti franjevci, dolazili su u Zagreb na nauke u sjemenište i tu su upoznawali duh, što se počeo razvijati u Hrvatskoj onamo od 1830. god. Za smutnja i nemira 1836. i 1837. god. u Bosni bilo je tu dosta odziva Hrvatima. Gaj i njegovi drugovi poticali su svoju braću na otpor protiv Osmanlija, a sami su imali izvjestitelje o tamošnjim događajima.”²⁶

Ovdje ćemo ukratko prikazati samo dio anonimnih dopisa *Ilirskim narodnim novinama*, za koje je utvrđeno ili se s velikom vjerojatnošću može pretpostaviti da im je autor fra Martin Nedić, i to one iz razdoblja od 1838. do 1841., u kojem nastaje korespondencija M. Nedić – Lj. Gaj, jer bi opširniji osvrt znatno premašio okvire ovoga priloga.

Kada je riječ o sadržaju Nedićevih dopisa iz Bosne *Ilirskim narodnim novinama* iz razdoblja 1838.-1841., prije svega treba naglasiti da su u najužoj vezi s ranije iznijetim podacima o teškim gospodarskim i političkim prilikama, a napose sa situacijom obilježenom bezakonjem, latentnom pobunom i otporom domaćih aga i begova modernizacijskim procesima, kojima se iz državnog središta bez većeg uspjeha nastojalo ukinuti feudalno naslijeđe u društvenim i imovinsko-pravnim odnosima s ciljem preživljavanja Osmanskog Carstva u ekonomskom i političkom sučeljavanju s gospodarski znatno razvijenijim državama europskoga Zapada.²⁷

U *Ilirskim narodnim novinama* (dalje: *INN*) u naznačenom vremenskom okviru nalazimo mnoge anonimne dopise za koje se na temelju njihovih stilskih odlika i nekih ranijih pokušaja atribucije s velikom vjerojatnošću može ustvrditi da im je au-

²⁶ Đuro Šurmin, *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898., 183.-184.

²⁷ U dosadašnjim pokušajima objašnjenja osnovnih uzroka neuspjeha osmanske elite da preustroji Carstvo prema europskom uzoru i da ga potpuno osamostali na političkom i gospodarskom polju, napose se upozorava na neuspjeh modernizacije Osmanskog Carstva, kao posljedice nemogućnosti i/ili nesposobnosti prihvaćanja zapadnjačkih normi i vrijednosti zbog njegovih kulturnih, vjerskih i društveno-ekonomskih posebnosti. Nova tumačenja u okviru povijesti i sociologije koja obuhvaćaju širi okvir zemalja Trećeg svijeta, smatraju da glavni razlog neuspjeha njihova razvoja leži u nekoliko stoljeća starom nepovoljnom odnosu između zapadnih industrijskih gospodarstava i nerazvijenih gospodarstava Trećeg svijeta, koja se neravnopravno natječu na domaćem i svjetskom tržištu. Osmansko Carstvo se našlo u sličnoj poziciji još početkom 19. stoljeća, kada je moralo odobriti vrlo niske carine za proizvode sa Zapada i time vlastitom gospodarstvu zadati smrtonosan udarac. Vidi o tome: Stanford J. Shaw, Ezel Kural-Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. Cambridge University Press, 1977.; Bernard Lewis, *The Emergence of the Modern Turkey*. London - New York, 1961.; Dino Mujadžević, “Osmansko Carstvo u tranziciji. Osmanski neuspješni put prema modernitetu”, *Diskrepancija*, Vol. 1, No. 1., Zagreb, 2000. (bez paginacije).

tor fra Martin Nedić. No, s obzirom da su anonimni uz njihov prikaz koristit ćemo izraz anonimni autor, ili samo autor, jer je vrlo teško za svaki ponaosob s punom izvjesnošću tvrditi da je Nedićev.

U dopisu “Od granice bosanske”, *INN*, IV., br. 9./3. 2. 1838., str. 34., anonimni autor se osvrnuo na problem pobune lokalnih kapetana protiv predstavnika središnjih vlasti. Piše o tome da su nekadašnji kapetani Arnautović i Beširević, koji su se pobunili protiv Porte i koje je dotad vezir u Travniku držao u sužanjstvu, sada s drugim uglednim Bošnjacima prognani u Anatoliju. S druge strane, nastavlja se, na granici prema Habsburškoj Monarhiji vlada mir i sigurnost, kakve još nije bilo, a novi mutesellimi, postavljeni umjesto spomenutih kapetana, trude se biti u dobrim odnosima s franjevačkim redovničkim poglavarima. Nadalje se u dopisu govori o tome da će navodno biti opozvan Mehmed Vedžihi-paša (bosanski namjesnik, 1835.- 1840.), koji je obznanio odluku o ukidanju kapetanija. To se ocjenjuje kao loše budući da taj vezir, koji se trudio ugušiti duh pobune protiv Porte, mora otići upravo sada kad se počinju primjećivati rezultati njegovog truda oko uvođenja zakonitog reda u Bosni. Iz sadržaja dopisa očividno je zašto je ovaj, kao i ostali dopisi u *INN* koji se mogu pripisati Nediću, ostao nepotpisan. Naime, nije se radilo samo o tome da je Nedić htio izbjeći da ga vlasti u Beču i Carigradu uoče kao pristašu ilirskoga pokreta, zbog objavljivanja u ilirskim glasilima, nego i o oprezu zbog opasnosti kojima je mogao biti izložen od strane lokalnih aga i begova u Bosni, budući da je sasvim otvoreno podržavao mjere institucija središnjih državnih vlasti, koje je u Bosni i Hercegovini predstavljao namjesnik, odnosno vezir sa sjedištem u Travniku, u odnosu na bivše lokalne kapetane, koji su nasiljem i pobunama nastojali sačuvati stare privilegije i postići neovisniji položaj Bosne i Hercegovine unutar Carstva.

U vezi s pobunama lokalnih kapetana u dopisu naslovljenom “S bosanske granice”, *INN*, V., br. 10./2. 2. 1839., str. 38., izvješćuje se o tome da su se neki bivši kapetani, koji su prošle godine zbog pobune protiv Porte²⁸ bili odvedeni u travničku tamnicu, a odatle sprovedeni u Anatoliju, uspjeli kod vezira iskupiti za velike novce i vratiti u Bosnu. Nadalje, da je stigla vijest o tome da je bivši ostrožački kapetan Mirsad-beg Beširević iz Anatolije premješten u Carigrad.²⁹

U *INN*, br. 41./22. 5. 1841., god. VII., str. 161.-162., prenose se informacije iz *Sèrbskih Narodnih Novina* o buni u Bugarskoj koja je započela nasiljem nad kršćani-

²⁸ Visoka porta, vlada Osmanskog Carstva u Carigradu.

²⁹ “Někoji puntarski poglavice u Bosni, koji su prošaste jeseni zbog dizanjah u Travnik odvedeni i tamo u tamnicu bačeni bili, izkupiše se nedavno od vezira za velike novce i povratili se jurve u svoju domovinu. Pověda se, da je u Anatoliju prognati nęgdašnji Ostrožački kapetan, Mursad Besirević u Carigrad prenesen.”

ma. Naime, Turci su u Kamenici³⁰ tijekom velikog tjedna nasilno hvatali narod okupljen u crkvama. To je izazvalo veliko ogorčenje i izbijanje bune, na koju je poticalo i svećenstvo. Mustafa-paša je o buni te o njezinom nasilnom gušenju izvijestio srpskoga kneza.³¹ Inače, u Bugarskoj su pojačani pritisak vlasti i povećani nameti izazvali nekoliko seljačkih ustanaka, 1835., 1837., 1841. i 1850., što je, ako usporedimo nemirne prilike u Bosni u istom razdoblju, svjedočanstvo o tome da se kršćansko pučanstvo Osmanskog Carstva usprotivilo samovolji i nasilju lokalnih aga i begova na širem balkanskom području.

U “Dopisu na uredništvo ovih novinah iz Bosne od 19. Svibnja (Maja)”, *INN*, VII., br. 49./19.6. 1841., str., 193., javlja se da je bosanski vezir Mehmed Husrev-paša primio tužbu “Turaka” iz Gradačačke nahije protiv Mustaj-paše Babića. Vidjevši da su muslimani spremni na bunu, smijenio ga je i umjesto njega privremeno postavio novog muselima.

U “Dopisu sa bosanske granice, 30. Kolovoza (Aug.)”, *INN*, br. 73./11. 9. 1841., 289.-290., govori se o dvoličnosti Mustaj-paše Hèrnje [Mustaj-paša Babić], gradačačkog muselima, kojega su tamošnje age kod novog vezira Kozrev [Husrev]-paše optužili da potajno hrabri Bosance neka ne posustanu u otporu prema središnjim vlastima, a naizgled je najvjerniji sultanov činovnik. Kozrev [Husrev]-paša ga je smijenio i poslao da živi na svome imanju blizu Sarajeva. Zatim se na temelju daljnjih događanja s tim u vezi dokazuje posvemašnja korupcija u Bosni i Hercegovini. Naime, Mustaj-paša Hèrnja uspio je velikom svotom novca pridobiti vezirovu naklonost i ovaj ga je postavio za svojega namjesnika. Tu su promjenu na svojim leđima osjetili Emin-beg i Mehmed-beg Alajbegović, koje je uhitio i zatvorio u Travniku. Od njih je zatražio “100 kesah”, zaprijetivši im da će ih u protivnom poslati u Istanbul kao sul-

³⁰ U Bugarskoj postoje dvije Kamenice u Sofijskoj i Blagoevgradskoj oblasti. Vjerojatno se radi o Kamenici u Blagoevgradskoj oblasti, u jugozapadnom dijelu Bugarske, poznatoj i pod nazivom Pirinska Makedonija, prema pirinskom planinskom lancu. Bugarska je inače pod osmanskom vlašću bila ustrojena kao pokrajina podređena rumelijskom beglerbegu sa sjedištem u Sofiji. Bila je podijeljena na više vilajeta ili sandžaka. Značajan dio pokorene zemlje bio je (do ukidanja timarsko-spahijskog sustava) podijeljen na feude sultanovim sljedbenicima. Ostatak zemlje bio je u osobnom posjedu sultanove obitelji (*mülk*) ili je ostavljen za vjerske namjene (vakuf).

³¹ Osmanske vlasti su o pobuni u Kamenici izvijestile srpskog kneza Mihaila Obrenovića, kao vladara vazalne Kneževine, čija je prva vladavina (1839.-1842.) završila svrgavanjem, a druga (1860.-1868.) ubojstvom. Kada je prvi put izabran za kneza, bio je maloljetan, te mu je određeno namjesništvo. Porta je potvrdila njegov izbor kao izabranog, a ne nasljednog vladara. Sultan Abdul-Medžid dodijelio mu je zvanje paše od tri tuga, odnosno mušira – maršala.

tanove protivnike. Autor komentira da je općepoznato da u Bosni nema sultanu vjernijeg činovnika od Emin-bega. K tome, Mustaj-paša Hèrnja je u vezirovo ime pozvao u Travnik jedanaest begova iz Gradačačke nahije. Oni su znali da je to stupica: ako se ne odazovu, proglasit će ih buntovnicima protiv sultana, a ako dođu u Travnik, zatvorit će ih dok mu ne plate toliko da si dvostruko nadoknadi ono što je platio veziru “dok je iz cèrna bèl postao”. Oni će pak to sve naplatiti od raje, koja nema od koga tražiti pravdu i poštivanje prava koja joj daje Hatišerif (od Gülhane, kojega se muslimanska vlastela u Bosni i Hercegovini nije pridržavala, op. a.). Prema autorovu sudu, raji preostaje jedino da “sèdi kod svoje kolibe, poslušaj, trudi se, znoj se za Turke, a ti od glada umiraj; za tebe je sunce tamom potamnilo, čovèčanstvo mukom zamuknulo, a uho gluho vèkom ogluhnulo, tvoja jadikovanja nečuje!!”

U dopisu u *INN* br. 88./2. 11. 1841., str. 350., stanje kršćanskog stanovništva, koje je po broju najjače, ocjenjuje se tužnim i žalosnim. Za *Hatišerif od Gülhane*, koji je pobudio mnoga optimistična očekivanja, tvrdi se ne samo da je prazno slovo na papiru nego da je stanje učinio još i gorim, jer su se bosanski age i begovi, na čelu s novim vezirom Kozret Mehmet-pašom [Mehmed Husrev-paša, 1840.-1842.] na Kur'anu zakleli da će “proti prokletomu hatišerifu gilhanskom sa svom silom i snagom raditi, niti ikada dopustiti da se nevjerni kaurin s pravovjernim muslimanom poredi”. Pritom se po okrutnostima i bezakonju s bosanskim vezirom izjednačuje najviši predstavnik osmanskih vlasti u Hercegovini Ali-paša Rizvanbegović, vezir hercegovački u Mostaru. Kao primjer njegovih bezakonja navodi se da je prije dva mjeseca, u kolovozu 1841. iz Mostara prognao 560 kršćanskih obitelji (najčešće se navodi oko tristo obitelji, što je također iznimno velik broj, op. a.).

U dopisu “S bosanske granice, 2. Studenoga (Nov.)”, *INN*, VII., br. 96./30. 11. 1841., str. 382., izvješćuje se o tome da su sarajevske paše Mustaj-paša Hèroje [Mustaj-paša Babić] i Hazi-paša Šerifović [Fadil-paša Šerifović] optužili sarajevskog vladiku i mitropolita bosanskog Ambrozija da bi mogao podignuti novu bunu ako ostane u Bosni. Novi vezir, Kozrev-paša [Mehmed Husrev-paša] povjerovao im je i poslao je episkopa u Carigrad, gdje je odlučeno da će na njegovo mjesto doći Ignjatije, rodom Bugarin. Autor primjećuje da to i nije prevelika šteta jer je poznato da je episkop Ambrozije “koristju i lakomostju zaslèpljen, [te] ne samo narod i zakon svoj pravoslavni od tlačiteljah i zulumčarah turskih nije zaštitjavao, nego šta više još i sám u najljutjoj nevolji često im na ruku išao i š njima protivu rođenom, njegovoj zaštiti izručenom stadu šurovao (...)”. Autor nadalje kritizira praksu kupovanja episkopija u Pravoslavnoj crkvi. O novome pak veziru govori pozitivno te ističe njegovu dobrotu. To argumentira tvrdnjom da je on dopustio popravljjanje crkve u Sarajevu bez naknade. Žali zbog toga što “pravoslavni sèrbski narod” nikako da dobije za episkopa Srbina.

U dopisu “S bosanske granice”, *INN*, VII., br. 98./7. 12. 1841., 390.-391., sa ža-
ljenjem se komentira odlazak Vedžihi-paše, jer se za njegova nasljednika Husrev-pa-
še nisu nastavile pozitivne promjene, čemu se kršćansko pučanstvo u Bosni i Herce-
govini nadalo. Za Husrev-pašu se tvrdi da je doista prvih mjesec dana radio po za-
konu i priznao neka prava kršćanima, ali se nakon toga situacija drastično promije-
nila i sve im je izgledalo kao san. Požalili su za starim pašom, jer je njihov položaj
sada još gori, a novi vezir ne ostvaruje svoja obećanja. Autor zaključuje da u Bosni
od provedbi odredbi *Hatišerifa od Gülhane* nema ništa.

U dopisima “S bosanske granice”, *INN*, 31. 9. 1841., str. 100.; *INN*, 14. 12.
1841., str. 398., na primjeru mostarskog vezira Ali-age [paše], koji bezobzirno tla-
či i pljačka raj, pokazuje se kako u Bosni vlada korupcija. Kad ga sultan pozove u
Istanbul [Carigrad]³² da se opravda od optužbi, on pošalje 1000 dukata i to ga oprav-
da. Ovaj put su ga pozvali Selim-beg, carski komesar, i Husrev-paša, vezir travnič-
ki [bosanski vezir sa sjedištem u Travniku, op. a.], da mu pročitaju carski ferman, a
on je ucijenio mostarske kršćane da mu moraju platiti 140 vreća, da ih ne protjera iz
Mostara. Od toga je 80 dao Selim-begu, a ostalo je poslao u Istanbul [Carigrad]. Au-
torov komentar: “Jednim slovom, sva politika u Bosni u mitu stoji: tko je podmitio,
toga je i pravo, ako su obadvojica, onda dobiva onaj, koi je više dao. Tako isto idu
poslovi bosanski i u Stambolu!” (preuzeto iz *Sèrbskih narodnih Novina*).

Dopisi iz Bosne u *Ilirskim narodnim novinama* iz razdoblja 1838.-1841., za koje
smo na temelju njihovih stilskih odlika i nekih ranijih pokušaja atribucije s priličnom
sigurnošću utvrdili da im je autor fra Martin Nedić, svjedoče o teškim gospodarskim
i političkim prilikama u Bosni i Hercegovini u razdoblju ilirskog pokreta, pri čemu
se ionako teški položaj kršćana ponekad hotimice pre naglašava kako bi se zadobila
pozornost relevantnih političkih čimbenika u Habsburškoj Monarhiji, odnosno o si-
tuaciji obilježenoj s jedne strane bezakonjem, nasiljem i korupcijom domaćih aga i
begova, a s druge strane golemim nezadovoljstvom i latentnom pobunom kršćana,
koji gube nadu u mogućnost preobrazbe Osmanskog Carstva u državu sposobnu da
zaštiti prava svih svojih podanika, bez obzira na vjersku pripadnost te sve više okre-
ću svoj pogled prema Habsburškoj Monarhiji kao jedinom jamstvu sigurne budućno-
sti, o čemu nalazimo svjedočanstva i u dvjema Nedićevim poemama. U zaključnom
dijelu ovoga priloga ukratko će se prikazati rezultati formalne i sadržajne analize Ne-
dićevih poema i njihova političkog simbolizma duboko impregniranog ilirskom ide-
ologijom. Time će se i problem korespondencije između “prvog Ilira Bosne” i Lju-
devita Gaja ukazati u posve novom svjetlu.

³² Naziv Istanbul koristi se tek od 1923. nakon pada Osmanskog Carstva, odnosno uspostave
Republike Turske.

V. Problem tiskanja Nedićevih Razgovora u kontekstu njegove korespondencije s Ljudevitom Gajem i analiza njihova političkog simbolizma

Kao što je još 1922. godine ustvrdio književni povjesničar Franjo Fancev,³³ Nedićeva latinska pisma Ljudevitu Gaju otkrivaju konačno rješenje problema datacije njegova epskog prvijenca naslovljenog *Razgovor koga vile Ilirkinje imadoše u pramalitje 1835. godine*.³⁴ Naime, u pismu od 12. svibnja 1839. godine fra Martin Nedić šalje svoje stihove Gaju s molbom da se sukladno mogućnostima pobrine za njihovo tiskanje i to u izvornoj ortografiji.³⁵ Unatoč tome što nije odgovorio na Nedićevo prvo pismo, čini se da se Gaj ipak angažirao oko tiskanja *Razgovora* budući da ga fra Martin u pismu od 4. prosinca 1839. godine moli da mu, uz obavijest o učinjenim troškovima, pošalje i tiskane primjerke djela.³⁶

Po svemu sudeći, Nedićeva prva pjesma *Razgovor koga vile Ilirkinje imadoše u pramalitje 1835. godine* objavljena je u Karlovcu tiskom Ivana Nepomuka Prettnera negdje tijekom druge polovice 1839. godine.³⁷ Knjižica obaseže 31 stranicu osmin-

³³ Usp. Franjo Fancev, "Iz prepiske fra Martina Nedića Ljudevitu Gaju", *Ljetopis JAZU* 37/1923, 97.-101.

³⁴ Premda je fra Julijan Jelenić već 1915. "Razgovor iz 1835. godine" atribuirao Martinu Nediću, iduće je godine književni povjesničar Matija Murko na osnovi podataka fra Grge Martića pokušao autorstvo poeme pripisati fra Marijanu Šunjiću. Naposljetku je Hamdija Kreševljaković na temelju formalnih obilježja samoga rukopisa nepobitno dokazao da je autor "Razgovora iz 1835." fra Martin Nedić. Usp. Julijan Jelenić, nav. djelo, 1915., 508.-509.; Matija Murko, "Ko je napisao 'Razgovor vila Ilirkinja' god. 1835?", *Ljetopis JAZU*, 31/1916, 129.-131.; Hamdija Kreševljaković, "Razgovor vila Ilirkinja god. 1835. napisao je fra Martin Nedić", *Ljetopis JAZU* 32/1917, 150.-159.

³⁵ Usp. prilog. O latiničkoj grafiji franjevacca Bosne Srebrene usp. Ivo Pranjković, "Franjevci Bosne Srebrene i hrvatski jezik" u: Isti, *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku*, Zagreb, 2008., 9.-27.

³⁶ Usp. prilog.

³⁷ Za detaljnu usporedbu tiskanog izdanja i kasnije rukopisne redakcije *Razgovora* iz 1835. godine koja se čuva u ostavštini fra Martina Nedića u Arhivu Toliškog samostana v. Rastislav Drljić, *Prvi ilir Bosne fra Martin Nedić 1810-1895*, Sarajevo, 1940., bilj. 11, str. 59.-61. Osim nekih sadržajnih i strukturnih razlika (npr. imena vila, umetnuti stihovi i dr.), u toliškom se rukopisu rabi Gajev pravopis i prisutno je znatno manje ikavizama negoli u tiskanom izdanju.

skog formata i sastoji se od 800 deseteračkih stihova podijeljenih u šest cjelina, s opisnim podnaslovima u kojima se predstavlja siže epske radnje.³⁸

U formalnom i sadržajnom pogledu, Nedićev se spjev uvelike oslanja na tradiciju starije hrvatske književnosti i usmenog stvaralaštva diskurzivno ih amalgamirajući i transponirajući, što je općenito karakteristika preporodne književne produkcije.³⁹ Ta svojevrsna hibridizacija koja se očituje na žanrovskoj, tematsko-motivskoj i stilskoj razini, bila je u funkciji uvećavanja recepcijskoga učinka, ali je ujedno imala i svrhu književne legitimizacije samoga djela u intertekstualnoj komunikaciji s tradicijom. Naime, u formalnom je pogledu Nedićev ep simbioza usmenoknjiževne tradicije religijsko-mitološkog pjesništva i popularne ranonovovjekovne poetske forme *querela*,⁴⁰ koju egzemplarno reprezentira spjev *Croatia plorans* Pavla Rittera Vitezovića (Zagreb, 1703.).⁴¹ Spone sa starijom hrvatskom književnošću vidljive su i kada je riječ o iskaznim subjektima, jer se u Nedićevu spjevu vile pojavljuju kao personifikacija etnonacionalno odnosno regionalno definiranih kolektiva, kao, primjerice, u 20. pjevanju *Planina Petra Zoranića*,⁴² te prigodnicama Pavla Rittera Vitezovića u Valvasorovu djelu *Die Ehre des Herzogthums Krain*⁴³ ili pak njegovu *Odiljenju si-*

³⁸ U tiskanom izdanju Nedićeva *Razgovora* iz 1835. godine podnaslovi su i grafički istaknuti većim formatom slova: *Vila Primorkinja posestrime na veselje zove* (str. 1); *Posestrime podigoshe se do dvora Primorkinje Vile, za učinit ondi opchenito veselje* (str. 7); *Dojde i Apollo* (str. 7); *Vila Bosankinja, znajuch da se Posestrime vesele, i videch da ona sh' njima nemoxe sastati, i zajedno veseliti, penje se na jednu visoku stinu, i na njoj sidechi gorko plače, i suze proliva* (str. 10); *Vila Srimaska nastoji utishiti Bosankinju* (str. 15); *Opet Bosankinja govori* (str. 18). Usp. Martin Nedić, *Razgovor koga vile Ilirkinje imadoshe u pramalitje godine 1835*, Karlovac s. a. Nacionalna i sveučilišna knjižnica, signatura R 1.178.

³⁹ Podrobnju književnoznanstvenu elaboraciju te problematike usp. Suzana Coha, nav. djelo, 2010., 117.-125.

⁴⁰ O toj formi, osobito raširenoj u "protuturskim" književnostima zemalja ugroženima osmanskim osvajanjima instruktivno piše Andreas Angyal. Usp. isti, *Die Slawische Barockwelt*, Leipzig, 1961., 258.-260.

⁴¹ Za interpretativnu analizu toga djela usp. Zrinka Blažević, "Plorantis Croatiae saecula duo: diskurzivne adaptacije i performativne funkcije marijanskog toposa", *Umjetnost riječi* 49/2005, br. 1, 37.-47.

⁴² Usp. Petar Zoranić, "Planine" iz *Stoljeća hrvatske književnosti* (prir. Franjo Švelec), Zagreb, 2002., 177.-181.

⁴³ Usp. izd. Janez Vajkard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, sv. I, Rudolfswerth (Novo Mesto) 1877., XX.-XXIII.

getsom.⁴⁴ Isto se opaža i u domeni motivike (npr. *locus amoenus* i *locus horridus*, vilinsko kolo, katalog junaka, poistovjećivanje pjesnika i Apolona) te uporabi stilskih sredstava (npr. stalni epiteti, slavenska antiteza, formula “ubi sunt”), tako da se Nedićev ep može smatrati poetskim hibridom s intertekstualnim otiscima različitih književnih diskursa. Usto, *Razgovor* se u formalnom pogledu približava i drugim, neknjiževnim žanrovima poput historiografije, etnografije i geografije, jer je opskrbljen podnožnim bilješkama u kojima autor donosi objašnjenja različitih povijesnih, geografskih i etnografskih pojmova s referencama na djela Filipa Lastrića, Grgura Čevapovića, Charlesa du Fresne du Cangea i Andrije Kačića Miošića.⁴⁵

Osim naznačenih dijakronijskih intertekstualnih relacija, Nedićev se spjev uvelike uklapa i u dominantne trendove unutar suvremene književne produkcije bosanskih franjevac na latinskom jeziku,⁴⁶ što je još jedna potvrda teze da se bosanska, kao uostalom i hrvatska književna kultura u cjelini, mora promatrati u simbiotičkoj međuovisnosti njezina vernakularnoga i latinističkog ogranka.⁴⁷ Tako je, primjerice, Pavle Knezović utvrdio da je neposredni prototekst obaju Nedićevih *Razgovora* mogla biti latinska elegija *Synoptico-memorialis elegia de Illyrica gente a Japheto per Thraces descendente* Nedićeva starijeg subrata fra Andrije Barukčića (1805.-1839.) ispjevana 1833. godine, u kojoj se pojavljuje ne samo identičan motiv uplakane Bosne nego i većina standardnih ilirskih toposa⁴⁸ – od drevne slave i raširenosti

⁴⁴ Usp. Pavao Ritter Vitezović, *Oddilyenje sigetsko*, Linz, 1684., 46.-50.

⁴⁵ Uz vlastita tumačenja npr. povijesnih osoba poput osmanskog sultana Mehmeda II, turskih izraza kao što su *raja*, *balija*, *kadija* i dr., Nedić se poziva i na djela Filipa Lastrića *Epitome vetustatum provinciae Bosnensis* (Venecija, 1765.), Grgura Čevapovića *Synoptico-memorialis Catalogus observantis Minorum provinciae Sancti Ioannis a Capistrano* (Budim, 1833.), Charlesa du Fresne du Cangea *Illyricum vetus et novum, sive Historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae* (Požun, 1746.) i Kačić Miošićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (Venecija, 1756.).

⁴⁶ Od srca zahvaljujem kolegici i prijateljici dr. sc. Dolores Grmači, urednici Male enciklopedije Bosne Srebrene, koja će biti objavljena u nakladi Leksikografskog zavoda “Miroslav Krleža”, što me upozorila na tu činjenicu.

⁴⁷ Usp. Vladimir Vratović, “Hrvatski latinisti u Bosni (Neke stilske crte i tematske natuknice)”, *Zbornik radova o fra Anđelu Zvizdoviću*, (ur. Marko Karamatić), Sarajevo-Fojnica, 2000., 484.

⁴⁸ O ilirskoj topološkoj matrici usp. Zrinka Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb, 2008., 88.-113.

ilirskoga jezika do toposa o nacionalnim institucijama i kataloga junaka.⁴⁹ Valja također spomenuti da je Nedićev *Razgovor* iz 1835. godine doživio i recepcijsku “produljenu izvedbu” u latinskoj *Elegiji posvećenoj Stjepanu Marijanoviću* Blaža Josića (1820.-1868.), u kojoj se također zatječe motiv tužaljke bosanske muze koju tješi Apolon nabrajajući joj prirodna i materijalna bogatstva Bosne.⁵⁰

Sukladno standardnim postupcima hrvatske preporodne književnosti, kompozicija *Razgovora* počiva na nekoliko opreka: uvodnom motivu buđenja (prirode)⁵¹ i veseloga vilinskoga kola,⁵² kojima je supostavljena tužaljka vile Bosankinje,⁵³ te polemici vile Srijemkinje koja hvali ljepote i bogatstva Bosne s vilom Bosankinjom,⁵⁴ čiji je antitetičan odgovor, koji zaprema gotovo trećinu epa, implicitna kritika aktualne osmanske vladavine u Bosni. To je ujedno i sadržajno i ideološko središte djela u kojemu dominiraju naturalistički prikazani motivi turskih pljački, ubojstava i zlostavljanja kršćana, a posebice redovnika, pri čemu se kao os polarizacije nedvosmišleno uspostavlja vjerska razlika.⁵⁵

Pokretač epske radnje i posrednik između ilirskih vila koje se mogu identificirati s muzama je Apolon-pjesnik, čime spjev uz dominantno ideološko-političku, do-

⁴⁹ Usp. Pavle Knezović, “Poezija na latinskom jeziku u 19. stoljeću kod franjevaca Bosne Srebrene”, *Zbornik radova sa simpozija u povodu 100. obljetnice smrti fra Antuna Kneževića održanog u Jajcu 20. i 21. X. 1989.*, (ur. Marijan Karaula), Sarajevo, 1991., 210.-213.

⁵⁰ O intertekstualnim relacijama Nedićeva *Razgovora* iz 1835. i Josićeve elegije usp. Veselko Koroman, “Latinski stihovi bosanskih franjevaca”, u: Isti, *Pogled iz zrcala*, Sarajevo, 1974., 103.-104. i Vladimir Vratović, nav. djelo, 2000., 482.-483.

⁵¹ Usp. M. Nedić, *Razgovor 1835*, 5.-6.

⁵² Usp. M. Nedić, *Razgovor 1835*, 7.-9.

⁵³ Usp. M. Nedić, *Razgovor 1835*, 10.-14.

⁵⁴ Usp. M. Nedić, *Razgovor 1835*, 15.-18.

⁵⁵ Egzemplarno: “Shta chu sestro vishe teb’ kazivat?/ Govorenje shtal cu produljivat?/ Znaj, dabi se prie prinemogla./ Neg načine sve izkazat mogla./ S’ koim Turci progone Kärstjane,/ Gotov xive turaju u jame.../ Al nemogu sārducu odoliti/ Nekazavshi ovo nechu biti:/ Da Balie najgore progone/ Redovnike, otce pak duhovne,/ Koji take muke pritārpishe/ Da se i nemoxe mislit vishe:/ Jedni bishe na raxnju pečeni./ Njeki bjexech silu, pogiboshe,/ U vodi se oni potopishe;/ Jedne Turci na kolac nabishe,/ Druge pako na mihe zgulishe,/ Joshter mnogi bishe istobani,/ Po tārbuhu mnogi izshibani./ Jedni pak nemilo povezani/ Bosonogi po snigu tirani:/ Njeki od njih bishe probodeni./ I na misto odmah ubijeni,/ Druge strashne rane dopadoshe/ Privelike muke zadadoshe./ Najvishe jih u tavnici bishe/ U njoj mnogo suzah ter prolishe./ O ! primili, i pridragi Boxe./ Tko to ikad priboliti moxe.” M. Nedić, *Razgovor 1835*, 27.-28.

biva i sakralno-mističnu dimenziju.⁵⁶ To bi mogao biti evidentan pokazatelj da ilirski ideologem u Nedićevoj poetskoj figuraciji poprima kvalitete mitskog i transcendentnog principa. Osim na razini epske forme, nadnaravno se signalizira i posredstvom motiva povijesnih junaka, potencijalnih spasitelja i osloboditelja porobljene Bosne, koji se redovito nazivaju vilenjacima.⁵⁷ Riječ je, dakako, o uvriježenoj *mythomoteur* strategiji romantičkog nacionalizma, koji nacionalno oslobođenje i obnovu konceptualizira u formi historijske drame čiji su glavni akteri nacionalni heroji.⁵⁸ Premda je njihova primarna diskurzivna funkcija protuosmanska mobilizacija, u Nedićevu *Razgovoru* iz 1835. godine ipak prevladava elegijska, pesimistična vizija budućnosti Bosne, što podcrtavaju i zaključni stihovi: “Ja chu kukat kano kukavica/ A privrachat kano lastavica, / Suze ronit kano udovica / I nabrajat kano sirotica / Dokle bude biti ovi kamen/ Na kom sidim, makar ...uvik. Amen.”⁵⁹

Kao što proizlazi iz Nedićeva pisma Gaju datiranom 10. prosincem 1841. godine, *Razgovor* je godinu dana nakon objavljivanja dobio nastavak,⁶⁰ koji autor opetovano šalje uredniku *Danice* s molbom da ga dade u tisak, zajedno s dodatkom od 74

⁵⁶ “Kad začuse Vile ove glase,/ Razpletoshe svoje zlatne vlase,/ Josh haljine zimne sa se svlače,/ Tankovitu svilu pak oblače,/ Tada lete skupa k’ sinju moru,/ Primorkinje Vile bilu dvoru;/ Kako one k’ mistu doletishe, /Divno kolo odma uvatishe,/ U tom kolu one ter igraju,/ Igrajuchi pisme josh pivaju.../ Kolo vodi Vila Budimkinja/ A povodi mlada Srimkinja,/ S’ jedne strane piva Dalmatinka,/ Sh’ njome Vila grada Dubrovnika,/ S’ drughe strane pako Biogradka/ I sh’ njom Vila mladjana Horvatka./ Vesele se tako sada Vile,/ Jer je Pramalište nije zime./ Joshter vile jedno imat xe/ Zato medju sobom ovak vele:/ Pobratime gdi si ti Apollo/ Odavna te čeka nashe kolo;/ Nuder! sada i ti se probudi/ Pak uz gusle javorove gudi,/ Vexi Pobro na tamburu xice/ Da nam moxesh razveselit lice.” M. Nedić, *Razgovor 1835*, 7.

⁵⁷ “Pjeva pako pisme svake vārste,/ Jer on njia znade sve na pārste,/ U pismama spominja Junake/ A pristrashne one Vilenjake:/ Ljutog zmaja *Kastriotich Bana*/ Slavio se do sudnjega dana,/ Za njim pako *Sibinjanin Janka*,/ Koi bishe svima Turcim zamka,/ I njegova sina *Mathi-asha*/ Koi bishe nekad dika nasha;/ Josh *Mikulu* silnoga viteza,/ I *Nikola Zrinovicha* kneza./ Bjesnu silu *Relju Boshnjanina*,/ Ljutu guju *Ivu Senjanina*,/ Glasovitog *Marka Kraljevicha*,/ I Junaka *Milosh Obilicha*,/ Josh spominja on *Kulina Bana*/ I privedrog *Kosharich Stipana*,/ Glasovitog vojvodu *Härvoju*,/ Koi vazda snaxan bi na boju.” M. Nedić, *Razgovor 1835*, 8.-9.

⁵⁸ O konstitutivnim elementima mitskog kompleksa romantičkog nacionalizma usp. Anthony D. Smith, *The Ethnic origins of nations*, Oxford, 1986., 179.-200.

⁵⁹ M. Nedić, *Razgovor 1835*, 31.

⁶⁰ O činjenici da je drugi Nedićev *Razgovor* napisan godinu dana ranije svjedoči rukom prepravljena godina 1840. na naslovnom listu. Prvi put je *Razgovor* iz 1841. godine u kalendaru Napretka za 1934. godinu objavio Nikola Žic. Usp. Nikola Žic, “Nedićev *Razgovor* od 1841”, *Napredak: hrvatski narodni godišnjak* 23/1934, 145.-151.

osmeračka stiha, svojevrsnim “razgovorom u razgovoru” rezigniranog junaka i ratne vile.⁶¹ Taj rukopis, naslovljen *Razgovor koga vile Ilirkinje imadoše u pramalitje godine 1841.*, sačuvan je u Gajevoj ostavštini, no za razliku od prethodnog Nediće-va epa, nije objavljen za autorova života.⁶²

Premda su u strukturnom i kompozicijskom pogledu uvelike slični, u *Razgovoru* iz 1841. godine daleko su izraženije nacionalno-ideologijska i nacionalno-mobilizacijska komponenta, čija je subverzivna oštrica, posve u suglasju s ambivalentnim diskurzivnim praksama ilirizma,⁶³ ublažena emfatičkim iskazima lojalnosti habsburškom vladaru Ferdinandu I. i austrijskom monarhizmu.⁶⁴ Opsegom je ovaj spjev nešto kraći od prethodnoga (zajedno s dodatkom obaseže 530 stihova), a osim epskih deseteraca pojavljuje se i osmerački stih i to u pohvalnici austrijskome kralju i zaključnome, davorijski intoniranom govoru vile Bosankinje.

Osim pjesnika, koji se ovoga puta pojavljuje ne samo u funkciji posrednika između vila i recipijenata nego i prenositelja razgovora “starog” i “mladog” Ilira koji predstavlja ideološku okosnicu spjeva, središnji iskazni subjekti su vila Horvatkinja i vila Bosankinja, što nedvosmisleno svjedoči i o novouspostavljenoj hijerarhiji među vilama odnosno etnično-nacionalnim entitetima koje one reprezentiraju.⁶⁵

⁶¹ Usp. prilog.

⁶² Fra Rastislav Drljić piše da uz zagrebački rukopis *Razgovora koga vile Ilirkinje imadoše u pramalitje godine 1841.* pohranjen u Gajevoj ostavštini (NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, sg. 4289) postoji i stariji rukopisni predložak koji se čuva u Toliškom samostanu. Za njihovu detaljnu usporedbu v. R. Drljić, nav. djelo, 1940., bilj. 12, 62.-64.

⁶³ O tome instruktivno piše S. Coha, nav. djelo, 2010., 73.-95.

⁶⁴ “Bože otče milostivi!/ Našeg Kralja privedroga/ Ti uzdrža i poživi/ Ferdinanda čestitoga/ I uzdrža sve Viećnike./ Koi Carstvom upravljaju;/ I vladanja pomoćnike,/ Koi stalnu pomoć daju./ Da u dvoru Kraljevskomu:/ Sklad, i ljubav uzdrža se/ I u Carstvu prostranomu/ Sreća pukah uzmnoži se.” M. Nedić, *Razgovor koga vile Ilirkinje imadoše u pramalitje godine 1841*, rukopis (NSK sg. 4289), 31.-32.

⁶⁵ To se očituje i na stilskome planu u podrobnim, prema načelima epske deskripcije oblikovanim reprezentacijama vile Horvatkinje i Bosanke: “Ah! kakva je Horvatkinja vila./ Čujte, kazat ću vam bratjo mila:/ Nje se oko nagledat nemože/ (Složnoj brati podaj sreću Bože)/ Sve je vile glavom nadfatila./ U licu je kano snieg bila;/ Usta su joj lipa i rumena/ Ko stvorena nikad ne rodjena./ Obärvice kano piavice,/ Jagodice rumene ružice./ Niže pasa zlatne kose spale,/ Po ledjima svima s’ razlivala./ A na glavi kruna izmišljena/ Od gorskoga cvitja sapple-tena;/ Izmed cvitja perje paunovo,/ Paunovo, i još sokolovo;/ Po vārħ perja čelenke gizdave,/ Kojeno se kod Ilirah prave/ Kada u nji tihi vitar takne/ Vēršike jim s’mista ter pomakne/ Prema sunčanima zrakam sjaju/ Na se klete gledati nedaju/ Kano da su sablje povadjene/

Slično kao u prethodnoj Nedićevoj poemi, u podnožnim se bilješkama u svrhu osnaživanja vjerodostojnosti ilirskih ideologema navode djela Sebastijana Sladea, Matije Petra Katančića i, naravno, nezaobilazni *Razgovor naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića,⁶⁶ što je, valja naglasiti, jedno od tipičnih obilježja franjevačke književne produkcije u to doba.⁶⁷

Kao što je spomenuto, ilirski se toposi u najvećem broju pojavljuju u razgovoru starca i mladića, uvriježenoj konzultativno-instruktivnoj formi unutar epske tradicije. Iz standardnog topološkog repertoara ilirskog ideologema u *Razgovoru* iz 1841. godine zatječu se genetički konstituiran topos o slavnom imenu⁶⁸ i zajedničkom po-

Protiv žarkom suncu naperene./ Vedro čelo Zlatokose sjase/ Izpod krune ono pomaljase./ Ko sunašce kada posli zore/ Rano, poviruje iza gore./ Da je vidi teb Junače kleti!/ Kad na krilim Zlatokosa leti./ Gdi s'je svila na njoj razastärla/ Jednim skutem u oblak upärla./ Drugim skutem cärnu zemlju tiče/ Ter se ona u viharu miče./ (...) Sva je Vila svilom obučena/ A svila je zlatom izvezena/ Izpod vrata tri su stuke zlata./ To je dika bogatih Horvatah./ Od kamenja dragog tri su druge./ Oko svega vrata jesu duge./ Što je mjesec mladi med'zvzdama./ To je vrat bieli med strukama./ Tkanicom se tanko opasala./ Tkanicu je Ilirkinja tkala./ Na tkanici papte suhog zlata/ Svaka papta hiljadu dukatah./ Na paptama dva kamena draga./ Svaki valja nebroyenog blaga./ Ruke narukvicam nakitjene./ Do lakatah bilih zaviene./ Na pärstima devet pärsstenovah/ Svaki valja po devet gradovah./ Livom rukom därži jednu kitu/ Od razlikog cvitjah sjedinitu./ Blizu sebe bajrak udarila./ Desnicom ga bilom prifatila./ Na bajraku orle razkriljeni/ Od čistoga zlata saliveni/ (To je biljeg sretne Austrie./) Koje ljubav pram Ilirim vrie./ Na bajraku sjaju zlatna slova/ Tko ji stije izgovara ova:/ Bratjo! naša sloga jest od Boga./ Budmo dakle složni do jednoga!" (...) "Dok čätisa vila žalostnica/ Bosankinja, turska robinjica./ U zeleno sva je obučena./ Po zelenu cärnim pokärpljena./ Na vratu joj gvozdeno veruge./ Oko svega vrata jesu duge./ Ruke narukvicam nakitjene./ Al su narukvice te gvozdeno- ne./ Kud veruge vrat joj kruto stežu/ I kud narukvice ruke vežu./ Onda cärna koža s' mesom spala./ Nit je drugo izvan kost ostala./ Na glavi joj po miseca sjedi./ Krajevima u nebesah gledi./ Tvärdim likom boke pripasala./ Cärnom kärpom bradu podvezala./ Slika, i prilika märtva tila/ Ah! nesretna Bosankinja vila." M. Nedić, *Razgovor 1841*, 13.-19.

⁶⁶ Riječ je o djelu Matije Petra Katančića *De Istro eisque adcolis commentatio* (Pešta, 1798.) i Sebastijana Sladea *De Illyricae linguae vetustate et amplitudine dissertatio* (Venecija, 1754.).

⁶⁷ Usp. Pavao Knezović, nav. djelo, 1991., 213.

⁶⁸ "A brata češ najpri milovati./ Ak mu budeš slatko ime dati./ Slatko i prislatko Ilir ime/ Svakog brata ti pozivaj njime!" M. Nedić, *Razgovor 1841*, 26.

drijetlu Ilira,⁶⁹ topos o teritorijalnom opsegu Ilirika uz detaljni katalog naroda,⁷⁰ topos o nacionalnim institucijama i junacima⁷¹ te nacionalnim vrlinama, među kojima najistaknutiji status očekivano imaju nacionalno jedinstvo i sloga kojima se antiteički suprotstavlja kritika nacionalnog “otpadništva” i ksenomanije.⁷² Naposljetku, transpozicijom iz elegijskoga u borbeni, davorijski modus, *Razgovor* iz 1841. godine prerasta u protuosmanski mobilizacijski apel za kršćansko ujedinjenje i oslobođenje Bosne, što je, inače, jedna od standardnih tema onodobne “ilirske” franjevačke poezije: “Bože sveti! ti sjedini/ Pravovirne sve Kärstjane/ Milostivo i učini/ Nevirnika da nestane./ Kärsta barjak gdi dopira/ Vira sveta nek pribiva,/ A prokleta nek se tira/ Arabiu da uživa./ Gdi s’ kärstjanski bubanj čuje,/ I svirala gdi glas dade;/ Ond kärstjanstvo nek vikuje/ Turčin ništa nek nejmade./ Gdi s’ kärstjansko kopje digne,/ Jasna puška gdi se javi/ Nevirnika neka stigne/ Sa životom njeg rastavi.”⁷³

Imajući u vidu militantni i propagandni naboj Nedićeva spjeva i aktualne političke prilike u Bosni u kojoj u to vrijeme izbija tzv. Barišićeva afera, moglo bi se implicitno zaključiti zašto se Gaj, prokazivan kao glavni agitator franjevačkog ustan-

⁶⁹ “Istina je dušo! a ne bajka:/ Nije brata što nerodi majka/ A tko ima danas bratje više/ Nego u kom duh ilirski diše./ Imal’ gdigod majka tako zgodna,/ Jel i jedna bila dotle plodna?/ Kamo Iliria majka naša,/ Koja kako uzorita snaša: Nebrojene izrodi Junake,/ Silnim Divim u snagi jednake.” M. Nedić, *Razgovor 1841*, 20.-21.

⁷⁰ “Kudgod pojdeš po širokom svitu/ Ko pčelica po ugodnom cvitu,/ Svagdi možeš nać Ilira mlada/ Od istoka do sunca zapada.” (...) “Želiš znati tko je brat rojeni/ Jedne majke mlikom odgojeni?/ Evo: Bošnjak, Horvat, s’ Dalmatinom,/ Dubrovčanin, i Särb s’ Bugarinom;/ Zatim Podunavac, i Primorac,/ Još Slavonac, Kranjac, Čarnogorac,/ Jer je svih jedna majka bila,/ Iliria majka naša mila./ A bratja su i slavni Poljaci,/ Čehi, Rusi hrabri junaci.” M. Nedić, *Razgovor 1841*, 24.-25.

⁷¹ “Jošter mnoge ona rodi care,/ Kralje, Bane, druge Poglavare,/ Koi njegda svitom upravljaje/ Iliriji majki slavu daše.” (...) “Nejma, sestre, u godini danka,/ Kada pjesnik nespominja Janka,/ Često pjeva Jurja Kastriotu,/ Nevirnikah veliku strahotu,/ Zrinovića, Petra Märkonjića,/ Smiljanića, Marka Kraljevića,/ Još i druge stare vitezove/ Ilirije slavne sokolove.” M. Nedić, *Razgovor 1841*, 21., 29.

⁷² “Na svitini kletoj svako doba/ Nalazi se svakaki gärdobah./ Otpadnici nisu čiste ptice/ Već su oni ptice smärdljivice/ U vlastito gnizdo koje tore/ A od toga ima l’išto gore?/ Zar što danas njetko nosi kose/ Kano što Francezi mudri nose;/ Njetko ima glavu posve голу/ Kao Turčin doli u Stambolu./ Jedni opet goje dugu bradu,/ I ostale koze kak imadu;/ Drugi bradu, i bärkove briče/ Pak se s otim ko da s’mladi diče./ Njeki nose na seb tisnog *fraka*/ Repati se čine kao svraka,/ Drugi vlače prostrane *dimie*,/ Prikazuju sliku od Balije.” M. Nedić, *Razgovor 1841*, 24.

⁷³ M. Nedić, *Razgovor 1841*, 34.-35.

ka u Bosni, oglušio na Nedićevu molbu da objavi *Razgovor* iz 1841. godine, odnosno da uopće odgovori na njegova pisma.⁷⁴ Naime, upravo se tih godina pasivna tolerancija ilirskoga pokreta pretvara u otvorenu represiju centralnih vlasti jer se subverzivna snaga ilirske nacionalne politike počela smatrati odveć opasnom po krhku unutarnjopolitičku strukturu i nestabilnu vanjskopolitičku poziciju Habsburške Monarhije ■

PRILOZI

Korespondencija fra Martin Nedić – Ljudevit Gaj 1839.-1841.75

I. Spectabilis ac Generose Domine, Domine Ludovice Gay, Mecoenas gratiosissime!

<fol. 1 s.n.> Fama Nominis Tui Vir celeberrime, apud Promotores, et Existimatores Litteraturae Illyricae a longo tempore nimium percrebescente, quam Famam, ac celebritatem Tuo Nomini Vir Eximie vel solae Ephemerides Illyricae, quarum Auctorem, Promotorem, et Redactorem nullius nisi Tuus magnanimus Conatus agere potuit, summe conciliarunt. Percrebescente, inquam, hac optima Fama Tui Nominis, tuorumque Conaminum ad promovendam Litteraturam Illyricam, ego hos Versus lingua Illyrica, Dialecto Bosnensi ante quatuor annos cincinnatos ad Te dirigere intendebam, ut Tua opera, Tuove conatu, publica luce donarentur: ast meam hanc intentionem eo temporis quaedam circumstantiae impediunt. Quare nunc tandem eosdem Versus mitto, enixe rogans, et obsecrans, ut si ullo modo fieri possit, ad typum admittantur, imprimanturque. Optarem vero nimio opere, ut Ortographia (cum huius tantum apud Nos usus obtineat) qua versus praefatos exararam, in typis etiam servetur.

<fol. 2. s.n.> Si Versus hi impressi fuerint, expensas Typi exactissime solutus sum. Valde autem desidero porro quoque, quantum tenues Vires meae admiserint

⁷⁴ Usp. Fra Julijan Jelenić, nav. djelo, 1915., 181.-184.

⁷⁵ *Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Ostavština Ljudevita Gaja, R 4702 b.*

mea studia, et conatus ad promovendam Litteraturam Illyricam, Conaminibus Tuis, Vir clarissime, iungere. Nomen meum, non multo post, Tibi revelabo. Vale.

Scribebam in Bosnia die 12a Maii 1839.

Musa Bosnensis manu propria

Poštovani i plemeniti gospodine, gospodine Ljudevite Gaj, predragi pokrovitelju!

Glasovitost tvoga imena, preslavni mužu, odavno se proširila među promicateljima i štovateljima ilirske književnosti. Tu su glasovitost i slavu tvome imenu, iznimni mužu, uvelike priskrbile Ilirske novine, koje, da nije bilo tvog truda, ne bi imale niti spisatelja, niti promicatelja, niti redaktora. Budući da se, kao što rekoh, proširila ta iznimna glasovitost tvog imena i tvojih napora na promicanju ilirske književnosti, odlučio sam uputiti ti ove stihove (Razgovor koga vile Ilirkinje imadoše u pramalitje godine 1835, *op. prev.*) kako bi tvojim nastojanjem i tvojim trudom ugledali svjetlost dana. Bio sam ih spjevao na bosanskome narječju ilirskoga jezika prije četiri godine, no tu su moju namisao u ono vrijeme zapriječile neke okolnosti. Stoga ti sada napokon šaljem te stihove gorljivo te moleći i zaklinjući da se, ako je ikako moguće, pošalju u tisak i objave. Nadasve bih također želio da se u tisku sačuva pravopis kojime sam napisao rečene stihove (budući da se kod nas posve održao taj običaj pisanja).

Ukoliko ti stihovi budu tiskani, u cijelosti ću nadoknaditi tiskarske troškove. Naročito bih pak želio svoja nastojanja i napor na promicanju ilirske književnosti i nadalje združivati s tvojim trudom, preslavni mužu, koliko mi god to skromne snage budu dozvoljavale. Uskoro ću ti otkriti svoje ime. Zbogom.

Napisah u Bosni, dana 12. svibnja 1839.

Bosanska muza

* * *

II. Magnifice ac Spectabilis Domine, Domine Ljudevite Gaj!

<fol.1 s.n.> Ex fragmentis poeticis, quae sunt foetus tenuis ingenii mei, a Paschate en iam quartum Tibi mitto. Quod primum concernit, iam certior redditus fui, illud ad manus tuas nusquam devenisse. De secundo et tertio nihil certi habeo, quumquam tertium videlicet: *Pozdrav Danici Ilirskoj* etc. saltem circa dimidium mensis Novembris missi. Huic autem quarto fragmento, adnecto etiam octo Logogriphos (Slovogonetke) Danicae utique (si visum fuerit) inserendos. Unum adhuc Tibi

significandum habeo; quod nempe ego ipsemet velim praeenumerare pro futuro anno ad *Novalia Illyrica* cum *Danica* habenda. Titulus igitur aforis ecce: Reverendi Fratri Martino Nedich Praedicatori Festorum et Linguarum Orientalium Interpreti Sudiuskam in Bosnia. Pecuniam brevi missurus sum. Faventibus autem circumstantiis, conabor porro quoque quaepiam *Danicae* suppeditare. De reliquo omnia Tibi Vir celeberrime fausta precando, Membrisque clarissimis Eruditae Societatis Illyricae salutem plurimam mittendo, emorior.

Signatum Sudiuskae die 4a Decembris 1840.

Dominus Martinus Nedich, manu propria alias Musa Bosnensis

Velmožni i poštovani gospodine, gospodine Ljudevite Gaj!

Od Uskrsa sam ti, evo, poslao već četiri pjesnička ulomka koji su plod mojega skromnog talenta. Što se prvoga tiče, već sam obaviješten da nikada nije dospio u tvoje ruke. O drugome i trećemu ne znam ništa, premda sam treći, pod nazivom *Pozdrav Danici Ilirskoj itd*, poslao još sredinom mjeseca studenoga. Ovome pak četvrtom ulomku pridodano je osam zagonetki (*Slovogonetke*) koje bi također (ukoliko bi se činilo svrsishodnim) trebalo uvrstiti u *Danicu*. Za sada bih ti želio dati na znanje da bih se i ja htio za iduću godinu predbilježiti za Ilirske novine i *Danicu*. Naslov i adresa su sljedeći: Prečasni brat Martin Nedić, propovjednik i prevoditelj s istočnjačkih jezika, Sutjeska u Bosni. Novac ću poslati uskoro. Ukoliko pak okolnosti budu dozvoljavale, nastojat ću na neki način potpomoći i *Danicu*. Želeći ti sve najbolje, presjajni mužu, i šaljući preslavnim članovima učenoga ilirskoga društva mnogo pozdrava, ostajem.

Napisano u Sutjesci, dana 4. prosinca 1840.

Otac Martin Nedić, vlastitom rukom, *alias* bosanska muza

* * *

III. Magnifice, ac Generose Domine Ludovice Gay!

<fol. 1 s.n.> Die 2a Decembris anni 1839. gratissimas Litteras a Correspondente meo accepi, quibus me certiozem reddidit, quod opusculum meum optatum lucem publicam iam conspexerit. Ast Idem nullam mentionem facit, de Expensis, supponit autem me hac de re plene esse informatum, cum tamen ego nullas hucusque ad Dominationem Tua Litteras perceperim. Magnum desiderium me tenet videndi opus tenelli ingenii mei; ideo perdemisse rogo Dominationem, quatenus velit Exemplaria mittere, unaque me Litteris instruere de Expensis factis. Nunc felicem adven-

tum Festorum solemnium, felixque auspiciū Novi Anni precando, favoribus commendatus persevero.

Signatum Sudinskae die 4a Decembris 1839.

Dominus Martinus Nedich

Conv. Fest. et Interpres Linguarum Orientalium

Velmožni i plemeniti gospodine Ljudevite Gaj!

Dana 2. prosinca 1839. godine primio sam predrago pismo svoga korespondenta u kojemu me ovaj izvijestio da je moje djelce (Razgovor koga vile Ilirkinje imadoše u pramalitje g. 1835, *op. prev.*) već ugledalo žuđenu svjetlost dana. Budući da mi uopće nije spomenuo troškove, očevidno je pretpostavio da sam u potpunosti obaviješten o tome, premda ja do današnjega dana nisam dobio niti jedno pismo od tvoga Gospodstva. Silno bih želio vidjeti djelo moga slabašnjoga talenta, te stoga preponizno molim tvoje Gospodstvo da se udostoji poslati mi primjerke i pismeno me obavijestiti o učinjenim troškovima. Želeći sretan dolazak božićnih blagdana i sretnu Novu godinu, preporučujem se tvojoj naklonosti.

Napisano u Sutjesci, dana 4. prosinca 1839.

Gospodin Martin Nedić

Franjevac i prevoditelj s istočnjačkih jezika

* * *

IV. Magnifice Domine!

<fol. 1 s.n.> Hos Versus Illyrica lingua concinnatos ante integrum annum Tibi miseram, ast nuspiam intelligere potui utrum eos perceperis, nec ne? Modo igitur occasionem nactus en eosdem iterum Tibi mitto, si Tuo limato, ac sublīmi iudicio visum fuerit, imprimendos. Plura forent addenda, sed circumstantiae non admittant. Imo si Tibi visum fuerit, his aliqua deme. Vale.

10 Decembris 1841.

Musa Bosnensis

P. S. Adhuc aliud Opusculum poeticum proxime finiam. Dolendum quod non habeam occasionem similia prelo subiciendi.

Nota bene. Si visum fuerit, ad calcem Razgovora possunt haec, prout sequentur, adici.

Velmožni gospodine!

Ove sam ti stihove spjevane ilirskim jezikom (*Razgovor koga Vile ilirkinje imadoše u pramalitje godine 1840*, op. prev.) poslao prije pune godine dana, a nikada nisam doznao da li si ih primio ili nisi. Sada koristim prigodu da ti ih iznova pošaljem kako bi ih dao u tisak ukoliko bi se to tvome izobraženome i uzvišenome sudu učinilo primjerenim. Trebalo bi im se mnogo toga dodati, ali okolnosti to ne dopuštaju. Ukoliko bi ti se to učinilo prikladnim, dodaj im što god. Zbogom!

10. prosinca 1841.
Bosanska muza

P. S. Uskoro ću dovršiti drugo pjesničko djelce. Žao mi je što ga nemam prigodu otisnuti.

Zapamti dobro. Ukoliko je primjereno, na kraj se *Razgovora* može dodati ovo (riječ je o 74 stiha koja se nalaze u popratnome pismu, op. prev), kako slijedi.

*Svaršivši Razgovor, svaka Vila ode
za svojim poslom, Pjesnik, pako sam
gorom jezdeć, sjede, da se odmori,
i čuje gdi gorska Vila pjeva.*

*Junak rani prie zore
Obilazi bile dvore,
Särdit on u sobu pade
Podboči se, mislit stade.*

*Evo odkad vik vikujem
Vazda tužan jadikujem
Misleć, kuda mladost projde
Kada li mi starost dojde*

*A junaštva nikakoga,
Niti dika vitežkoga
Da učini u mladosti,
Stog sam svedjer u žalosti.*

*Evo će me i nestati,
A prigode neć imati*

*Sablju kärvcem napoiti
Slavno ime zadobiti.*

*Tko će mene spominjati
Tko li će me zapjevati
U pjesmama junačkima:
Sva Ilirska, koje štima?*

*Što će meni konjic vila
Hitar kao tanka strila;
Drugi konji odgojeni
Zarad rata utovljeni.*

*Ah! Što će mi kopje vito
Što li će mi zärnje zbito
U snopiće za pušakah,
I ostala sprava taka?*

*Tužna, i žalostna mene
Isto särdce u men vene
Kad mi ova miso dojde:
Mladost moja u što pojde!*

*Zatim opet Junak šeće
Sablju gleda glavom kreće,
Sa sabljom se razgovara
Ovako joj progovara:*

*Ej! ej! britka sabljo moja
Kamo lipa sjajnost tvoja?
Kako si se zaležala,
Kako li si pohärdjala!*

*Tebi kažem kopje vito:
S tobom će se žeti žito,
Postati ćeš särp gërbavi
Nek se žetelica bavi*

*S tobom žito obarajuć
Slobodno se teb rugajuć:
Gdi od kopja sad särp posta
Prie nego pusto osta.*

*Da sam kad u ratu bio
Ter, da me je pogubio
Dušman ljuti, znameniti,
Koi vazda na to hiti,*

*Sa svih stranah obilazi
Protivnika da porazi:*

*Da s je velim to zgodilo
Ne bi meni žao bilo.*

*Kopje pusto što b ostalo
U dušmanske ruke palo;
Nego mi je žao kada
Za živoga mene sada,*

*Ti ćeš zapast žetelici
Mog junaštva protivnici
S tobom žito da obara,
Mene gärdi, psuje, kara.*

*Ratna Vila to spazila
Junaku je govorila:
Mladjan Junak nebudali,
Negovori ni u šali*

*Što junaštvo tvoje kudi,
I imenu slavnom udi.*

*Nisi, nisi ostario
Pače sad si istom zrio,
I sad u teb kärvca vrie
Ništa gore, nego prie!*

Izvori i literatura

- Agičić, Damir, *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću*, Zagreb, 1994.
- Aličić, Ahmed S., *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878.*, Sarajevo, 1983.
- Aličić, Ahmed S., *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo, 1996.
- Angyal, Andreas, *Die Slawische Barockwelt*, Leipzig, 1961.

- Blažević, Zrinka, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb, 2008.
- Coha, Suzana, *Poetika i politika Gajeve Danice* (neobjavljeni rukopis doktorske disertacije), Odsjek za kroatistiku, Filozofski fakultet, Zagreb, 2010.
- Čevapović, Grgur, *Synoptico-memorialis Catalogus observantis Minorum provinciae Sancti Ioannis a Capistrano*, Budim, 1833.
- Drlić, Rastislav, *Prvi Ilir Bosne fra Martin Nedić 1810.-1895.*, Sarajevo, 1940.
- Du Fresne du Cange, Charles, *Illyricum vetus et novum, sive Historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae*, Požun (Bratislava), 1746.
- Fancev, Franjo, "Iz prepiske fra Martina Nedića Ljudevitu Gaju", *Ljetopis JAZU* 37/1923., 97.-101.
- Fancev, Franjo, "Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790.-1832.)", *Grada za povijest književnosti hrvatske JAZU*, Zagreb, 1933.
- Fancev, Franjo, "Ilirstvo u hrvatskom preporodu", *Ljetopis JAZU*, Zagreb, 1937., 49.
- Glavaš, Radoslav, st., *Život i rad fra Rafe Barišića naslovnoga biskupa azotskoga i apoštolskog nemjestnika u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 1900.
- Hadžihuseinović Muvekkit, Salih Sidki, *Povijest Bosne*, knjiga 2, Sarajevo, 1999.
- *Hrvatski narodni preporod 1790.-1848. Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta*, (zbornik), gl. urednik Nikša Stančić, Zagreb, 1985.
- *Ilirske narodne novine* (Zagreb), 1838.-1841.
- Ivan fra Franjo Jukić (1818.-1857.). Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 2. lipnja 2007. godine u Zagrebu (uredili: Vine Mihaljević i Ante Selak), Zagreb – Visoko, 2009.
- Jablanović, Ivan, "Apostolski vikari u Bosni i Hercegovini /od god. 1735. do god 1881./", *Vrhbosna*, Sarajevo, LII/1938., br. 6-7, 128.-135.; br. 8-9, 161.-164.; br. 10, 207.-215.; br. 11, 243.-249.; br. 12, 271.-277.
- Jelenić, Julijan, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. II, Sarajevo, 1915.
- Jelenić, Julijan, *Bio-bibliografija franjevac Bosne Srebreničke*, Zagreb, 1925.
- Jukić, Ivan Frano, *Sabrana djela* sv. I, Sarajevo, 1973.
- Jukić, Ivan Frano, *Početak pismenstva i Napomena nauka krstjanskoga na službu pučkih učionicah u Bosni*, Zagreb, 1848.
- Kačić Miošić, Andrija, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Venecija, 1756.
- Kamberović, Husnija, *Husein-kapetan Gradašćević (1802.-1834.): Biografija: uz dvjestotu godišnjicu rođenja*, Gradačac, 2002.
- Kapidžić, Hamdija, *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*, Sarajevo, 2001.

- Katančić, Matija Petar, *De Istro euisque adcolis commentatio*, Pešta, 1798.
- Kecmanović, Ilija, *Barišićeva afera. Prilog proučavanju istorije Bosne i Hercegovine u prvoj polovini XIX. vijeka*, Sarajevo, 1954.
- Knezović, Pavle, “Poezija na latinskom jeziku u 19. stoljeću kod franjevaca Bosne Srebrene”, *Zbornik radova sa simpozija u povodu 100. obljetnice smrti fra Antuna Kneževića održanog u Jajcu 20. i 21. X. 1989.*, (ur. Marijan Karaula), Sarajevo, 1991., 210.-213.
- Korespondencija fra Martin Nedić – Ljudevit Gaj 1839.-1841., Ostavština Ljudevita Gaja, *Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R 4702b*.
- Koroman, Veselko, “Latinski stihovi bosanskih franjevaca”, u: *Pogled iz zrcala*, Sarajevo, 1974., 103.-104.
- Kreševljaković, Hamdija, “Razgovor vila Ilirkinja god. 1835. napisao je fra Martin Nedić”, *Ljetopis JAZU* 32/1917, 150.-159.
- Kreševljaković, Hamdija, *Kapetanije u Bosni Hercegovini*, Sarajevo, 1954., 68.-69.
- Lastrić, Filip, *Epitome vetustatum provinciae Bosnensis*, Venecija, 1765.
- Lewis, Bernard, *The Emergence of the Modern Turkey*, London - New York, 1961.
- Lukenda, Marko, *Ivan Franjo Jukić, seine literarische und aufklärerische Tätigkeit*, Zagreb: Pergamena, Beč - Hrvatska katolička misija, 2007.
- Mujadžević, Dino, “Osmansko Carstvo u tranziciji. Osmanski neuspješni put prema modernitetu”, *Diskrepancija*, Vol. 1, No. 1, Zagreb, 2000. (bez paginacije)
- Murko, Matija, “Ko je napisao ‘Razgovor vila Ilirkinja’ god. 1835?”, *Ljetopis JAZU*, 31/1916, 129.-131.
- Nedić, Martin, *Razgovor koga vile Ilirkinje imadoše u pramalitje 1835. godine*, Karlovac, [1839.]
- Nedić, Martin, *Razgovori koga vile Ilirkinje imadoše u pramalitje godine 1841.*, Ostavština Ljudevita Gaja, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, (sg. 4289)
- Nikić, Andrija Stjepan, *La separazione dei francescani nati in Erzegovina dalla Provincia di Bosnia e l'istituzione della loro custodia*, Rim, 1979.
- Philaethes, Philadelphus [Radoslav Glavaš, st.], *Politika bosanskih i hercegovačkih franjevaca u prošlosti i sadašnjosti*, Mostar, 1904., 69.-70.
- Pranjković, Ivo, *Skica za portret Ivana fra Frane Jukića*. Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene, *Vijenac*, (Zagreb), VIII/2000., 167.-169.
- Premrou, Miroslav, “Serie documentata dei vicari apostolici di Bosnia ed Erzegovina 1735-1881”, *Archivum Franciscanum historicum*, Firenca, 21 (1928.), 346.-361.; 580.-590.

- Shaw, Stanford J., Ezel Kural-Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. Cambridge University Press, 1977.
- Slade, Sebastijan, *De Illyricae linguae vetustate et amplitudine dissertatio*, Venecija, 1754.
- Smith, Anthony D., *The Ethnic origins of nations*, Oxford, 1986.
- Squicciarini, Donato, *Nunzi apostolici a Vienna*, Città del Vaticano, 1998.
- Šidak, Jaroslav, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, Zagreb, 1973.
- Šišić, Ferdo, *Hrvatska povijest III. Od godine 1790. do godine 1847.*, Zagreb, 1913.
- Šljivo, Galib, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.*, Sarajevo, 1977.
- Šljivo, Galib, *Bosna i Hercegovina 1827-1949*, Banja Luka, 1988., 56.
- Šurmin, Đuro, *Hrvatski preporod*, I.-II., Zagreb, 1903. i 1904.
- Vajkard Valvasor, Janez, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, sv. I, Rudolfswerth (Novo Mesto) 1877., XX.-XXIII.
- Vitezović, Pavao Ritter, *Oddilyenje sigetsko*, Linz, 1684.
- Vitezović, Pavao Ritter, *Croatia plorans*, Zagreb, 1703.
- Vrankić, Petar, *La chiesa cattolica nella Bosnia ed Erzegovina al tempo del vescovo fra Raffaele Barišić (1832-1863)*, Università Gregoriana, Rim, 1984. *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb, 1983., 471.-472.
- Vratović, Vladimir, “Hrvatski latinisti u Bosni (Neke stilske crte i tematske natuknice)”,
- *Zbornik radova o fra Anđelu Zvizdoviću*, (ur. Marko Karamatić), Sarajevo-Fojnica, 2000.
- Zoranić, Petar, “Planine” iz *Stoljeća hrvatske književnosti* (prir. Franjo Švelec), Zagreb, 2002., 177.-181.
- Žic, Nikola, “Nedićev Razgovor od 1841”, *Napredak: hrvatski narodni godišnjak* 23/1934, 145.-151.

CORRESPONDENCE BETWEEN
FR. MARTIN NEDIĆ AND LJUDEVIT GAJ 1839-1841.
A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE REFLECTION
OF THE ILLYRIAN MOVEMENT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

This paper analyses the contribution of fr. Martin Nedić(1810-1895) to the literature and publicist writing of the Illyrian movement, but not in its entirety, but rather in a relatively short period of time, framed by his two poems: “Razgovor koga vile ilirkinjeimadoše u pramalitje”from 1835 and “Razgovor koga vile ilirkinjeimadoše u pramalitje”from 1841,as well as by his correspondence with LjudevitGaj from 1839 to 1841, which was connected to the manuscripts of the mentioned poems and the problems linked to their publication. Firstly, a broader historical context of the time when Nedić’s conversations were recorded is analysed. Thereby, the authors shortly refer to the political conditions of the time in Bosnia and Herzegovina, marked with continual obstruction of modernization attempts of the central Ottoman government in Istanbul by the agas and beys of Bosnia and Herzegovina, which brought about violence and lawlessness, i.e. the violation of basic human rights of Christians. The authors base their conclusion on relevant historical sources and literature as well as on Nedić’s letters from Bosnia which were published in the Illyrian people’s paper in Zagreb, and two poems of his Conversations. The paper also analyses the causes of a contradictory relation of the Bosnian Franciscans towards the Illyrian movement thereby confirming the thesis according to which the positive attitude of most Franciscans towards Illyrian ideas was the result of the acceptance of the idea about South-Slavic solidarity as the pre-condition for the salvation from the oppressive Ottoman system, and the negative stance of the minority was conditioned by the fact that the bearers of the Great Serbian political options attempted to use the Illyrian programme for the promotion of exclusively Great Serbian aims. The authors attempt to find the answer to the question why are the sources which can document the direct relations between fr. Martin Nedić, as the “first Illyrian of Bosnia” and Ljudevit Gaj, as the leader of the Illyrian movement, so scarce. This was especially reflected in the fact that Gaj did not answer to any of the four

Nedić's letters connected to the publishing of the Conversations. It can be concluded that the reason for this lays in the fact that the Habsburg and Ottoman authorities considered the Illyrian ideas as potentially dangerous for the basic state interests, believing that Illyrism, if it came into connection with the Russian pan Slavism, through Serbia and Montenegro, could have threatened the existence of both Empires. Therefore, Nedić's articles were not signed, and their authorship was determined only subsequently. At the end of the paper, there is a comparative analysis of the contents of Nedić's two poems of Conversations from 1835 and 1841, whose Latin transcription, is for the first time followed by a translation into Croatian, with critical apparatus and the interpretation of their formal, content, symbolical and political meaning ■